

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Koskivirta, Anu

Title: Saksalainen sivistys, suomalainen kansa : kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa

Year: 2018

Version: Published version

Copyright: © Tekijä & Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 2018.

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Koskivirta, A. (2018). Saksalainen sivistys, suomalainen kansa : kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa. In P. Einonen, & A. Räihä (Eds.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit : Viipurin kulttuurihistoriaa 1710-1840* (pp. 193-242). Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita, 20. <https://vsks.net/wp-content/uploads/2019/03/VSKS-toimitteet-20-TOINEN-PAINOS-WEB.pdf>

Saksalainen sivistys, suomalainen kansa: kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa¹

Vanhaan Suomeen luotiin 1800-luvun alussa valistuksellinen koululaitos, jonka omintakeiset vaiheet ovat kiinnostaneet suomalaisia tutkijoita jo saman vuosisadan aikana.² Myöhemmin saksalaisen kielialueen sivistysilmiöstä ovat kirjoittaneet varsinkin saksalaiset historioitsijat. He ovat selvittäneet esimerkiksi Viipurissa opettajina toimineiden maanmiestensä kasvatusopillista ideologiaa, kirjallista tuotantoa ja sivistyksellistä panosta yhteisössään.³

Suomessakin on kiinnitetty huomiota erityisesti vuonna 1805 perustetun Viipurin lukion eli kymnaasin ensimmäisten opettajien ohjelmallisiin kouluteksteihin, jollaisia ruotsalaisessa koulujärjestelmässä ei laadittu. Niistä ovat erottuneet Ludwig Purgoldin (1780–1821) laatimat kirjoitukset, jotka käsittelivät toisaalta runoutta ja suomalaisten kotiseutua, toisaalta tähdensivät saksan kielen ja saksalaisten kulttuurin ylivertaisuutta. Purgoldiakin enemmän mielenkiintoa on herättänyt piirikoulujen koulutarkastaja Carl August Gottlob Thieme (1780–1860), joka opetteli paikallisen kansankielen ja kirjoitti Suomen oloista laajahkon saksankielisen tuotannon. Hänen teoksistaan merkittävimmäksi on nostettu vuoden 1808 tutkintotilaisuuden kutsukirjeessä julkaistu didaktinen runoelma *Finnland*.⁴ Suomessa Thiemen kulttuurityö oli pitkään unohduksissa, kunnes hänen tuotantonsa löydettiin uudelleen 1940-luvulla.⁵

Lukion opettajien laatimat ohjelmalliset koulutekstit, Thiemen Suomea käsittelevät kirjoitukset ja koululaitoksen edistyksellinen pedagogiikka on nähty yhtenäiseksi toimintasuuntaukseksi, jonka kulttuurihistorioitsija Sven Hirn nimesi 1950-luvun lopulla Viipurin romantiikaksi. Hän ajoitti kauden Viipurin lukion ensimmäiseen vuosikymmeneen (1805–1814) ja näki suuntauksen varhaisimmaksi romanttisen suomalaiskansallisen liikehdinnän ilmaukseksi. Ilmiö sijoittui erilleen yhtä lailla porthanilaisesta fennofiliasta, joka keskittyi suomalaisen kansan ja kielen tieteelliseen tutkimukseen, kuin niin kutsutusta Turun romantiikasta, jolla oli jo esimerkiksi kansankielen asemaan liittyviä poliittisia tavoitteita. Hirn pitikin Viipurin opettajien kirjallista toimintaa

osoituksena siitä, että kulttuurivaikutteet kulkivat Vanhaan Suomeen Ruotsin sijaan Pietarista, Baltian alueelta ja Saksan luterilaisilta seuduilta.⁶

Hirnin tulkintaa on sittemmin täsmennetty. Robert Schweitzer toimitti ja julkaisi vuonna 2012 Thiemen *Finnland*-runoelmasta nelikielisen laitoksen, jonka esitöissä ja tutkimusartikkeleissa runoelmaa sijoitettiin kirjallisuushistorialliseen kehykseen. Romantiikan sijaan saksalaiset historioitsijat ja kirjallisuustieteilijät paikansivat teoksen ensisijaisesti (myöhäis)valistuksen maailmaan. Samoilla linjoilla on ollut Viipurin kulttuurihistoriaa monipuolisesti tutkinut Rainer Knapas.⁷

Omaksi historiografiseksi teemakseen ovat lukeutuneet tutkimukset Erik Gabriel Melartinista (1780–1847), tulevasta Suomen arkkipiispasta, joka työskenteli uransa alkuvaiheessa Viipurin kymnaasin yliopettajana ja Vanhan Suomen koululaitoksen johtajana. Mielenkiinnon kohteena on silloin ollut erityisesti Melartinin rooli niin kutsutussa kulttuuritaistelussa, jossa maallisesti hallinnoitu balttilais-saksalainen koululaitos torjui Vanhan Suomen ja muun Suomen yhdistämismanifestista seuranneita porvoalaisen hiippakuntahallinnon yhtenäistämiskäytäntöjä. Kulttuuritaistelun kuvaukset ovat kiinnostava esimerkki historiantulkintojen poliittisesta asetelmallisuudesta. Sama koskee oletuksia Melartinin lojaliteetin suunnasta.⁸

Tässä artikkelissa tarkastelen 1800-luvun alkuvuosina uudistetun koululaitoksen opettajakuntaa ja koululaispiirejä kirjallisen sivistyksen ja aatteellisen suomalaisuuden rakentajina. Tarkoituksena on ensinnäkin valottaa Viipuriin 1800-luvun alkuvuosina tulleiden opettajien henkilöhistoriaa ja sijoittaa heidän kirjoittamiaan didaktisia ja ohjelmallisia tekstejä ajalliseen kontekstiinsä. Millaisia tarkoituksia opettajilla oli heidän kirjoittaessaan Suomen aluekokonaisuudesta sekä kansasta, kielestä ja luonnosta? Miten Suomea ylipäätään määriteltiin?

Koululaitoksen varhaisten vuosien pedagogisten tavoitteiden täyttymistä on aiemmin tarkasteltu vain vähän.⁹ Siksi artikkelissa selvitän myös aikakauden opettajien aatteellista perintöä: millaisiin tehtäviin Viipurin lukion ensimmäinen, vuosina 1805–1811 opintonsa siellä aloittanut oppilaspolvi sijoittui ja millaisen merkityksen kansaan kohdistunut työ, kansankieli ja kirjallisuus heidän urallaan saivat? Millainen oli heidän myöhempi roolinsa Viipurin lukiossa ja läänin koululaitoksessa?

Oppilaiden tarkastelu rajautuu ensimmäisten seitsemän lukuvuoden (1805–1811) koululaisiin ja heidän myöhempiin elämänvaiheisiinsa. Nämä Vanhan Suomen ajan viimeisinä vuosina opiskelleet lukiolaiset saivat klassisen humanistisen sivistyksen ja laajan kielipohjan opiskelematta kuitenkaan koulussa lainkaan muun Suomen hallintokieltä eli ruotsia. Vertailen oppilaiden uravalintoja Porvoon lukion saman ajan oppilaisiin,¹⁰ ja selvitän elämäkerralli-

sesti erityisesti Viipurin kymnaasin suomenkielisten oppilaiden sekä muiden kirjalliselle uralle hakeutuneiden koululaisten myöhempiä vaiheita.

Artikkelin lähteinä ovat koulutoimen ja kymnaasin kouluohjelmat sekä Thiemen piirikoulujen tutkintotilaisuuteen tarkoitettut tekstit. Opettajia ja oppilaita koskevia tietoja on lisäksi etsitty koulu-, ylioppilas- ja kirjailijamatrickeleista sekä sanomalehdistä, aikakauskirjoista ja aikalaisteksteistä.¹¹

KOULULAITOKSEN UUDISTAMINEN

Vanhan Suomen koulujärjestelmä oli 1800-luvun taitteessa esimerkiksi pappissivistyksen kannalta epätarkoituksenmukainen. Yliopistoon johtava Viipurin katedraalikoulu oli lakkautettu vuonna 1788. Sen tilalle kaupunkiin oli perustettu neliluokkainen normaalikoulu eli pääkoulu (*Hauptschule, folkskola*), jonka oppisisällöt eivät olleet riittävän perusteellisia tarjotakseen valmiuksia yliopisto-opintoihin. Opetustapa rakentui saksalaisen valistuspedagogin, Johann Friedrich Hähnin (1710–1789) kehittämälle normaalimenetelmälle, jonka tavoitteena oli esittää oppisisällöt selvästi. Tulos ei tosin välttämättä palvellut päämäärää: oppikirjojen sisällöt pelkistettiin jäsenyस्ताulukoiksi, joita kopioitiin muistin harjoittamiseksi vain alkukirjaimin.¹²

Koulutusväylän puutteellisuus oli aiheuttanut seudulle pulaa niin pätevistä opettajista, papeista kuin virkamiehistäkin, eikä varakkaiden saama kotiopetus tai lähialueiden lukioissa opiskeleminen riittänyt kompensoimaan vajetta. Suuri osa opetuksesta annettiin käytännön syistä saksaksi, vaikka virallisena opetuskielenä oli venäjä. Keisari Paavalin ukaasi, joka vuonna 1797 kielsi opinnot ulkomaisissa oppilaitoksissa – myös Turun akatemiassa – oli vaikeuttanut sivistystilannetta entisestään. Samoin luterilaisten pappien koulutustaso heikkeni.¹³

Keisari Aleksanteri I:n koulu-uudistus korjasi tilanteen kerralla. Valtakuntaan luotiin kiinteä kouluorganisaatio, kun Venäjän keisarikunta jaettiin vuonna 1803 keisarillisella ukaasilla kuuteen eri koulupiiriin. 1700-luvun alussa lakkautettu Tarton yliopisto perustettiin uudelleen vuonna 1802 ja Tarton yliopistoon perustettiin koulukomissio, jonka hallintaan Vanhan Suomen ja Itämerenmaakuntien koululaitos sijoitettiin. Ne toimivat puolestaan Venäjän kansanvalistusministeriön ohjauksessa.¹⁴

Vanhaan Suomeen luotiin muun Venäjän tavoin kolmiportainen ja kahdeksanluokkainen koulujärjestelmä. Alimpana kouluportaana olivat lapsille tarkoitettut seurakunnalliset alkeiskoulut, keskiasteena kaupunkien piirikoulut ja tämän yläpuolella yliopistoon valmistavaksi koulutusväyläksi tarkoitettu, kolmiluokkainen kymnaasi. Itämerenmaakuntien tavoin Vanhan Suomen koulujen opetuskielenä oli saksa.¹⁵

Viipuriin vuonna 1805 perustetun lukion tavoitteena oli venäläisten staattuitien mukaan tarjota oppilaille edellytykset yliopisto-opintoihin tai ”antaa vähintään riittävät ja täysipainoiset taidot, joita hyvin kasvatetulta ihmiseltä vaadittiin”. Lisäksi kymnaasin kautta oli tarkoitus kouluttaa opettajia piirikouluihin ja myöhemmin perustettaviin alkeiskouluihin.¹⁶

Koulu loi sivistyspohjan, josta oppilaat saattoivat edetä jatkamaan opintojaan tieteiden, hallinnon ja juridiikan tai teologian aloilla, tai hakeutua kaupan tai teollisuuden tehtäviin. Lähtökohdat poikkesivat tältä osin ruotsalaisesta, kirkon valvomasta koulujärjestelmästä, joka antoi valmiuksia lähinnä pappisuraa varten. Keisarinna Katariinan aikana aloitettu tyttökoulutus eriytyi lisäksi koulu-uudistuksen jälkeen omiin oppilaitoksiinsa, Viipurissa alkeistason *Töchter-Schuleen* ja ylempään *Mädchen-Schuleen*.¹⁷

UUDEN OPETTAJAKUNNAN REKRYTOIMINEN

Tilanne oli opettajarekrytoinneille otollinen, kun Tarton yliopiston koulu-komissio haki kesällä 1804 Viipurin kymnaasiin saksalaisen sivistyksen saanutta opettajakuntaa. Läntinen Eurooppa oli sekasorrossa Napoleonin sotien takia, kun Aleksanteri I:n uudistusmielinen politiikka puolestaan loi parhailaan Venäjältä mielikuvaa nousevana ja vakaana imperiumina. Saksalaisissa pikkuvaltioissa varttuneille oppineille tarjoutui houkuttelevia kotiopettajan tehtäviä esimerkiksi Liivinmaan kartanoissa, lisäksi parhaita rekrytoitiin keisarikunnan pääkaupungin kouluihin. Koulureformin mukaisten uusien oppilaitosten perustaminen kasvatti hetkellisesti opettajien kysyntää myös provinssikeskuksiin perustettuihin kouluihin.¹⁸

Ennen koulu-uudistusta Vanhan Suomen koululaitokseen oli ollut vaikea löytää riittävän kielitaitoisia opettajia, mutta vuonna 1804 Viipurissa avautuneet uudet tehtävät pystyttiin täyttämään helposti. Asiaa edisti osin entistä avokätisempi palkkaus. Viipurin koululaitoksen palvelukseen palkattiin kesän 1804 mittaan neljä nuorta pappismiestä, jotka olivat hiljattain tulleet työskentelemään kotiopettajina Liivinmaan kartanoilla. Osa lukioon palkatuista opettajista nimitettiin lisäksi tyttökoulun opettajiksi.¹⁹

Kymnaasin avaintehtäviin kirjastonhoitajaksi ja kreikkalaisen ja saksalaisen filologian, runouden ja retoriikan yliopettajaksi nimettiin Gothassa syntynyt Ludwig Purgold, kotiopettaja vapaaherra von Hülsenin Kallenhofista.²⁰ Jenan ja Göttingenin yliopistoissa opiskellut Purgold oli päässyt Göttingenissä uushumanisti Christian Gottlob Heynen (1729–1812) ja välillisesti tämän ystävän, kulttuurisen nationalismin muotoilijan Johann Gottfried (von) Herderin (1744–1803) vaikutuspiiriin. Opiskeluajat Göttingenissä bibliofiili Heynen piirissä ja

luterilaisen maailman laajimman tieteellisen kirjaston äärellä pätevöittivät Purgoldia myös kymnaasin kirjastonhoitajan tehtävään. Samalla hän hoiti kirjavälitystä Pietarista, Tartosta ja Riiasta.²¹

Uskonnon, filosofian, antropologian ja raamatunselitysoopin yliopettajaksi puolestaan nimitettiin Hannoverissa syntynyt Dietrich August Wilhelm Tappe (1778–1830). Edellisten tavoin hän oli opiskellut Göttingenin yliopistossa, mutta väitellyt lisäksi filosofian tohtoriksi Erfurtin yliopistossa.²² Baltiasta palkattiin lisäksi historian, maantieteen ja tilastotiedon yliopettaja Friedrich Werther Saksin Rudolstadtista.²³ Heidän ohellaan paroni Mengden kartanolta Liivinmaalta rekrytoitiin Vanhaan Suomeen vain 20-vuotias Georg Ernst Plate (s. 1784), joka hänkin oli opiskellut Göttingenissä. Plate aloitti Viipurin piirikoulun opettajana, kunnes siirtyi vuonna 1808 lukion roomalaisen kirjallisuuden yliopettajaksi edeltäjän jäätyä eläkkeelle.²⁴

Viipurin kuvernementin piirikouluorganisaatioon avautunut virka liitti oppineiden saksalaistulokkaiden yhteisöön myös viidennen nuoren papin, Pietarin Katariina-koulun opettajan August Thiemen.²⁵ Weimarin lähellä, Thüringenin Allstedtissa syntynyt Thieme oli opiskellut Hallen yliopistossa teologiaa August Hermann Niemeyerin oppilaana ja suorittanut lisäksi Jenan yliopistossa filosofian tohtorin tutkinnon. Molemmat opinahjot olivat kunniakkaita. Göttingen oli syrjäyttänyt Hallen yliopiston valistuksellisen yliopistoliikkeen kärjessä,²⁶ Jenassa taas toimivat 1800-luvun taitteessa saksalaisen idealistisen koulukunnan edustajat Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854) ja Georg Friedrich Hegel (1770–1831) sekä klassismin ja *Sturm und Drangin* suuret draamakirjailijat ja runoilijat Friedrich Schiller (1759–1804) sekä Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832).²⁷

Thieme oli saksalaisopettajista ainoa, jolla oli ennestään työ- ja sukuyhteyksiä Suomeen. Hänen enonsa oli Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkkoherra ja Viipurin konsistorin esimies, rovasti August Gottfried Wahl (s. 1748), joka oli toiminut Suomen kuvernementin koulutoimen johtajana vuosina 1800–1803. Erfurtissa syntynyt, Jenan ja Leipzigin yliopistoissa jumaluusoppia ja filosofiaa opiskellut Wahl oli humanistisesti sivistynyt hengenmies, jonka oppineisuutta kasvatuksen ja kielten aloilla Venäjän tuolloinen kouluhallinto vielä arvosti. Hän oli saanut vuosisadan vaihteessa uudistaakseen Viipurin normaalikoulun opetusohjelman, kunnes suhdanteet muuttuivat Aleksanteri I:n koulureformissa 1803. Koululaitos irrotettiin kirkon alaisuudesta Tarton yliopiston valvontaan, ja yliopiston hallinto siirsi Wahlin vanhakantaisena sivuun.²⁸

Wahl oli suositellut sisarenpoikaansa August Thiemeä Sippolan kartanonherran, maaomikeuden puheenjohtajan Johann Samuel von Daehnin (1758–1814) poikien Alexanderin ja Friedrichin kotiopettajaksi vuonna 1801.²⁹ Sippolasta

Thieme oli siirtynyt vuonna 1803 Pietariin Katariinan koulun yliopettajaksi. Sinne häntä oli suositellut kuuluisa weimarilainen filosofi Herder, eurooppalaisen kansanrunouden kokoaja ja valistuksen ja varhaisromantiikan taitekohtaan sijoittuva kulttuurisen nationalismin ideologi.³⁰ Taitavaksi ja toimeliaaksi mainitulle Thiemelle tarjoutui vuoden 1805 alusta työ Vanhan Suomen uudistuneessa koululaitoksessa Viipurin ja Käkisalmen piirikoulujen tarkastajana.³¹ Toimi rinnastui osin rehtorin, osin raportoivan valvojan tehtävään.³²

Sukuyhteys Wahleihin tiivistyi, kun Thieme toimen saatuaan vielä avioitui serkkunsa, Erfurtissa syntyneen, Pietarin tyttökoulun opettajan Louise Henrietta Augusta Wahlin kanssa. Häät vietettiin Viipurissa rovasti Wahlin pappilassa, jonne nuoripari myös asettui asumaan.³³

Viiden nuoren tulokkaan rinnalla opettajarekrytointeihin toi tarpeellista jatkuvuutta Viipurin saksalaisen seurakunnan toinen pastori, Leipzigissä ja Hallessa opiskellut Christian Mattha (s. n. 1753), joka oli opettanut Viipurin normaalikoulussa 1790-luvulta lähtien. Hänet nimitettiin kymnaasin latinan ja roomalaisen kirjallisuuden yliopettajaksi.³⁴

Tarton koulukomissio olisi nähnyt tarpeelliseksi rekrytoida lukion opettajakuntaan myös Ruotsin puoleisen Suomen lukeneistoa,³⁵ mutta vieras opetuskieli karsi soveliaat kulttuurin välittäjät vähiin. Matematiikan ja luonnontieteiden yliopettajaksi löytyi kuitenkin pätevä Turun akatemian kasvatti, kreikkalaisen kirjallisuuden dosentti ja Kärkölän kappalaisen poika Erik Gabriel Melartin (1780–1847), joka oli Viipurilaisen osakunnan kuraattori. Melartin puhui ”ymmärrettävää saksaa” ja oli hankkinut täysipainoisen sivistyksen teologian ohella humanistisilta aloilta sekä matematiikasta ja luonnontieteistä. Melartin oli opiskellut Turun akatemiassa Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) fennofiilisen suuntauksen aikana muttei varsinaisesti tämän oppilaana. Kymnaasisa hänen opetusaloihinsa sisältyivät trigonometria, astronomia, mekaniikka, geometria, fysiikka, aritmetiikka, eläintiede, mineralogia sekä näiden alojen kreikkalainen sanasto.³⁶

Melartin sai hallitsijalta luvan poistua Ruotsista sillä perusteella, ettei hänelle ollut tarjolla sopivaa opetusvirkaa Turun akatemiassa. Hän ei jättänyt maataan tyytyväisenä, mutta valistusmiehenä vakuuttui varsin nopeasti balttilais-saksalaisen kouluväylän sivistävyydestä. Melartin oli omaksunut pedagogiseen ajatteluunsa vaikutteita Immanuel Kantin (1724–1804) filosofiasta, mikä saattoi lähentää häntä paikalliseen opettajakuntaan rekrytoituihin saksalaisten idealistien oppilaisiin.³⁷

OPETTAJIEN AKTIVITEETTEJA

Toimelioiden opettajien ansiosta Viipurin koulumaailmaan muodostui pienimuotoinen kulttuurikeskus, josta säteili virikkeitä sen ulkopuolellekin. Kaupungin kirjallinen elämä oli kirjapainon ja -kaupan puuttuessa ollut pitkään lamaannuksissa, vaikka seudulle olikin hiljattain jo asettunut yksi kirjailija, Monrepos'n kartanonherra ja kreivi Ludwig Heinrich von Nicolay (1737–1820). Tilanteeseen tuli muutos, kun yliopettaja Tappe perusti vuonna 1806 kaupunkiin saksankielisten säätyläisten lukupiirin. Tämä porvariston yhteishanke muodosti pohjan laajemmalle kirjastotoiminnalle seuraavana vuonna.³⁸ Viipuri päätyi näinä vuosina myös kuuluisaan matkakuvaukseen, jonka kirjailija Johann Gottfried Seume (1763–1810) julkaisi jalkaisin tekemästään kierroksesta Itämeren maiden ympäri. Teos mainitsi Seumea Viipurissa majoittaneen Purgoldin uljaaksi, nuoreksi ja lahjakkaaksi mieheksi, sivistyneen Thiemen kanssa taas matkattiin Imatrankoskelle, jonka kuohuista Thieme kirjoitti tuoreeltaan runonkin.³⁹

August Thiemen verkostot olivatkin Viipurin koulumaailmassa omaa luokkaansa. Hän oli alkanut Pietarin vuosinaan toteuttaa runoilijan ja tietokirjoittajan kutsumustaan, saanut kutsun Pietarin tiedeakatemian jäseneksi ja seurustellut tuolloin kirjallis-tieteellisessä piirissä, johon kuuluivat niin Schillerin lanko, Weimarin Pietarin-lähettiläs Wilhelm von Wozogen (1762–1809) kuin Pohjois-Virossa syntynyt aristokraatti, Venäjän laivaston maailman ympäri johtanut Adam Johann von Krusenstern (1770–1846) sekä astronomi Theodor von Schubert (1758–1825). Ryhmän järjestämiin kirjallisuusiltoihin osallistui esimerkiksi kreivi Nicolay sekä näytelmäkirjailija Friedrich Maximilian Klinger (1752–1831).⁴⁰ Thiemellä oli yhteyksiä tuotteliaaseen draamakirjailijaan August von Kotzebueen (1761–1819), joka oli toiminut Pietarin saksalaisen teatterin johtajana. Thieme kävi myös laajaa kirjeenvaihtoa kotimaakuntansa oppineiden kanssa. Hänellä oli lämmin sukuyhteys esimerkiksi Gottlob Israel Rankeen (s. 1762–1836), jonka poika Leopold (1795–1886) – myöhempi modernin

Saksalainen pappi ja runoilija, piirikoulujen tarkastaja August Thieme (1780–1860) oli kiinnostunut uudesta kotiseudustaan ja tarkasteli sen eri puolia laajassa runoelmassaan *Finnland*.

historiantutkimuksen isä – arvosti jo nuorena syvästi Thiemen monipuolista sivistyneisyyttä.⁴¹

Thieme säilytti aktiiviset kontaktit Pietarin kirjallisiin piireihin Viipurin vuosinaan. Purgoldin tavoin hän avusti säännöllisesti *Ruthenia*-kuukausilehteä, saksankielisen oppineiston kirjallista yhdyssidettä laajassa keisarikunnassa. Thiemen kontribuutioihin kuului poliittis-filosofisia pohdintoja, historiallisia pienoisenäytelmiä ja keisari Aleksanteria ja sodan loppumista kiittäviä runoja.⁴²

Opettajakollegoistaan poiketen Thieme opetti suomen kieltä ja laati vuoden 1806 tietämällä saksankielisen käsikirjoituksen suomen kieliopiksi.⁴³ Kielitaitonsa ansiosta hän pystyi tutkimaan Suomen oloja ja julkaisemaan *Rutheniassa* neljä aluetta käsittelevää tietoartikkelia. Ne käsitelivät entisajan asumuksia, suomalaista mytologiaa Christfrid Gananderin (1741–1790) *Mythologia Fennica* pohjalta sekä edesmenneen kollegiasessori August von Tavastin ajatusta kanavasta, joka yhdistäisi Saimaan vesistön Suomenlahteen. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä olivat Thiemen esittelemät 66 suomalaisen sananlaskua saksannoksineen, sillä edellisen suomalaisten sananlaskujen kokoelman oli julkaissut Henrik Florinus (1633–1705) jo yli sata vuotta aikaisemmin.⁴⁴ Thiemen kiinnostus sananlaskuihin liittyi myöhäisvalistuksen yleiseurooppalaisiin virtauksiin ja harrastusta lienee siivittänyt suosittelija Herderin esimerkki eurooppalaisen luonnonrunouden julkaisijana.⁴⁵

VIIPURIN LUKION OPETUS JA MERKITYS

Neljä Viipurin lukion viidestä yliopettajasta oli vain 24–27-vuotiaita saadesaan luodakseen uuden ja uudenaikaisen, yliopistoon johtavan oppilaitoksen. Koulurakennuksen oli kauppias-tehtailija Johann Friedrich Hackmann (1755–1805) luovuttanut Lauben tilalta.⁴⁶ Innostava tehtävä, samanhenkinen ystäväpiiri ja perheen perustamismahdollisuudet⁴⁷ helpottivat miesten sopeutumista uuteen kotikaupunkiinsa. Nuorten saksalaisten viisikko oli lähtöisin pääasiassa Weimarin seudulta, uuden maailmankirjallisuuden ja yliopistosivistyksen kehdestä.⁴⁸ Olikin luonnollista, että runouden, tyylin ja retoriikan opiskelu sai Viipurin lukiossa suuren painoarvon, mikä vastasi myös Tarton koulukomission tavoitteita.

Tarton koulukomission jäsen, professori Georg Friedrich Pöschmann (1768–1812) kuvaili vuonna 1806 koulupiirinsä opetusideologiaa. Hän totesi, että ihanteellisessa tilanteessa opettajien ja oppilaiden välille muodostuisi vahva sidos. Opettajan tuli olla koululaisen ystävä ja neuvonantaja, joka ohjaisi tietelle omistautuvia nuoria pois harhapoluilta.⁴⁹ Opettajan tuli lisäksi suunnata oppilaiden kiinnostusta isänmaahan, kuten sen luonnon ja tapakulttuurin

Viipurin lukio toimi Johann Friedrich Hackmanin Lauben tilalta siihen tarkoitukseen luovuttamassa rakennuksessa. Kuvassa tilan päärakennus Herttualan kartano.

tutkimiseen.⁵⁰ Opetus ei painottanut ulkolukua, vaan opitun ymmärtämistä. Ihanteellinen opetus oli sujuvaa ja sisällökästä, ja luennointia tuli aika ajoin keskeyttää lyhyin kysymyksiin ja yhteenvetomaisiin kertauksiin. Näin voitiin varmistaa, että oppilaat olivat oppineet toivotut sisällöt.⁵¹

Kymnaasin odotettua pienemmäksi jäänyt oppilasmäärä loi opettajille hyvät edellytykset oppilaiden yksilölliseen ohjaamiseen, mitä toteutettiin pienryhmissä.⁵² Ensimmäisenä lukuvuonna aloitti vain 13 oppilasta ja vuosina 1805–1811 aloittaneiden yhteismäärä jäi alle sadan. Noin kolmasosa oppilaista oli viipurilaisten kauppiaiden ja virkamiesten lapsia, mutta kouluun hakeutui Viipurin ulkopuoleltakin erityisesti maaseutupappien poikia ja yksittäisiä nimismiesten ja maanmittareiden jälkeläisiä. Saksankielisestä opetusohjelmasta huolimatta koulua kävi sukuyhteyksiensä takia muutama Turun rauhan rajan länsipuolelta tullut oppilas. Oppilasrekrytoinnin raja olikin yksiselitteisin pohjoisessa: käytännössä kouluun ei tullut opiskelijoita Sortavalan itäpuolelta.⁵³

Opetuksen sisältöjä taustoitti valistuksen optimistinen ihmiskäsitys, usko järkeen ja lapsen kykyyn oppia asioita oman ymmärryksensä avulla. Aatepohjaa

(Timmar i veckan).

3:dje eller lägsta klassen.

a) hösttermin.	b) vårtermin.
Moral och religion 4 t.	Religion 2 t.
Latin (Fischeri Historia selecta; Cæsar de bello gallico; Brøders grammatik, skriföfningar) 8 ..	Logik och psykologi 2 ..
Tyska, lektyr och grammatik 3 ..	Latin 7 ..
Grekiska, grammatik och Krebsläsebok 3 ..	Tyska 3 ..
Franska 3 ..	Franska 3 ..
Aritmetik 2 ..	Ryska 3 ..
Geometri 2 ..	Grekiska 3 ..
Naturalhistorie och teknologi. 3 ..	Aritmetik 2 ..
Allmän geografi ? ..	Geometri 2 ..
	Naturalhistorie och teknologi 3 ..
	Gamla tidens historia ? ..

2:dra klassen.

a) hösttermin.	b) vårtermin.
Moral 2 t.	Moral 2 t.
Latin (Cic. de officiis, Ovidii Tristia, extemporalier, öfversättn. till latin m. m.) 6 ..	Latin 7 ..
Hebreiska 2 ..	Lat. prosodi 2 ..
Tyska skriföfningar 1 ..	Hebreiska 2 ..
Deklamation 1 ..	Deklamation 1 ..
Algebra 4 ..	Tyska stilens teori 2 ..
Allmän naturlära 3 ..	Kritik af tyska uppsatser 1 ..
Franska 3 ..	Trigonometri 2 ..
Ryska 3 ..	Naturalära 3 ..
Grekiska (Homerus) ? ..	Franska 3 ..
Mytologi, statistik, Rysslands geografi, nya historien ? ..	Ryska 3 ..
	Grekiska (Hom., Xenophon) ? ..
	Nya historien ? ..

1:sta klassen.

a) hösttermin.	b) vårtermin.
Moral 2 t.	Hodegetik 1 t.
Hebreiska 2 ..	Vetenskapernas encyklopedi 1 ..

Lukion opetusohjelmaan sisältyi moraalialia ja uskontoa, latinaa ja muita kieliä, historiaa sekä erilaisia luonnontieteitä. Opetusohjelman ruotsinkielisestä käännöksestä (1877) näkee, että opetus vaihteli luokittain ja lukukausittain.

valoivat lisäksi moraalista hyveellisyttä korostava filantropia sekä myöhäisvalistuksen uushumanismi, joka piti arvossa kreikkalaista kasvatusta sekä kreikkalaisten tekstien viisauksia.⁵⁴ Uushumanismin hengessä lukiossa opiskeltiin perusteellisesti antiikin kreikkaa ja latinaa, mutta virkamiesuraa pohjustivat lisäksi niin kutsutut uudet kielet, ranska ja venäjä, joita opettivat tuntiopettajat. Opintien vaativuutta korosti useimmille oppilaille vieras opetuskieli, saksa. Kulttuuripoliittisista syistä ruotsia ei sen sijaan opetettu Vanhan Suomen aikaisissa oppilaitoksissa lainkaan. Näin katkottiin provinssin siteitä rajantakaiseen Ruotsiin.⁵⁵

Myös uskonnonopetus poikkesi vielä huoneentaulun ajan ihanteissa eläneistä ruotsalaisista kouluista.⁵⁶ Dogmatiikkaan ja eksegetiikkaan perinteisesti painottuneita sisältöjä täydensivät ihmiskeskeisemmät psykologia ja antropologia. Jälkimmäinen tarkoitti ”systemaattista ja käytännöllistä oppia ihmisestä”, tosiasiallisesti pitkälti moraalien ja etiikan opetusta. Tappe laati vuoden 1806 kouluohjelmaan oppialan merkityksestä tekstin, joka tähdensi ihmis-

kunnan veljeyttä ja keskinäistä yhteyttä.⁵⁷ Koulukirjoina oli Cristoph Friedrich (von) Ammonin (1766–1850) rationaalis-supernaturalistista uskonnonfilosofiaa sekä hallelaisen teologi August Hermann Niemeyerin (1754–1828) teologiaa, joka korosti uskon kokemuksellista aitoutta. Niemeyerin ajatukset vaikuttivat koulun pedagogisiin valintoihin.⁵⁸

Yhtenä pedagogisena välineenä oli runous. Sen kauneusarvotkin ymmärrettiin, mutta lyriikkaa käytettiin ensisijaisesti toivottujen tunteiden herättämiseen ja oppilaiden motivointiin. Tätä taustaa vasten on yllättävää, että

opetusohjelmasta puuttui oppiaine, jonka perinteisesti tiedettiin vaikuttavan esimerkiksi sotajoukkojen mielialoihin runouttakin voimakkaammin: laulu ja musiikki.⁵⁹ Valinta heijasteli ehkä koulun käytännöllisiä tavoitteita. Valtiolisten ja paikallishallinnon virkojen hoitamiseen ei juuri tarvittu laulutaitoa, vaikka sen opettaminen olisi ollut tähdellistä pappisuralle aikoville.

Filantrooppinen aatepohja näkyi koulujen kurinpitoa koskevissa käsityksissä ja siinä, että opetus oli perheen varojen salliessa avointa kaikkien yhteiskuntaryhmien jäsenille. Näin oli tarkoitus kasvattaa hyviä kansalaisia, joihin juurrutettiin koulussa nationalismin henki, kunnioitus hallitsijaa kohtaan.⁶⁰ Oppilaiden sijoittumista luokkahuoneessa määrittivät ahkeruus ja edistyminen.⁶¹ Koululaisten ruumiillisen kurittamisen oli kieltänyt jo keisarinna Katariinan koulu-uudistus, ja sama linja, jossa rangaistiin vain ”oppilaiden parantamiseksi”, jatkui. Sallittuja rangaistuksia olivat nuhteleva, varoittaminen ja mieluisten asioiden kieltäminen, kiellettyjä esimerkiksi korvapuustit tai hiuksista vetäminen, hihnojen, keppien, vitsojen ja ruoskien käyttö sekä nöyryyttäminen – kuten aasinkorvien pukeminen, polvilleen pakottaminen tai elukaksi haukkuminen.⁶² Aleksanterin koulu-uudistuksenkin jälkeen vanhasta sukupolvesta kuului vaatimuksia ruumiillisten rangaistusten palauttamiseksi kouluihin, mitä uusi opettajakunta yksiselitteisesti vastusti.⁶³ Velvollisuudentuntoon ja omatoimisuuteen kasvatettiin sen sijaan palkkioin tai moittein, ja vasta viime kädessä rangaistuksin.⁶⁴

Jokaisen oppilaan käytöstä, tarkkaavaisuutta ja ahkeruutta seurattiin seikkaeräisesti. Tehtäviään toistuvasti laiminlyönyt tai huonosti käyttäytynyt lukion oppilas voitiin sijoittaa niin kutsuttuun parannuspenkkiin, joka oli lähinnä häpeää tuottava kurinpidon muoto. Koulun matrikkeliin kirjattiin penkissä istutetuista vain yksi, Erik Gabriel Melartinin nuorempi veli Henrik Johan (Jonathan), joka joutui parannusta osoittamattomana pian eroamaan koulusta. Syynä oli ”voittamaton itsepäisyys” ja ”sanan kaikissa merkityksissä turmeltunut käytös”. Erikin vanhempi veli oli tässä vaiheessa jo nimitetty kuvernementin koululaitoksen johtajaksi, mikä osoittaa, että rikkeistä rangaistiin sukutaustasta riippumatta.⁶⁵

Pedagogiikka perustui rangaistusten sijaan kannustamiseen ja palkitsemiseen, mikä näkyi esimerkiksi kesän tutkintotilaisuuksissa avokätisesti jaetuisa kirjastipendeissä. Kirjapalkintoina jaettiin esimerkiksi Heynen *Lesebuchia*, Euripideen näytelmien saksannoksia, Karl Philipp Moritzin (1756–1893) luentoja saksalaisesta tyylistä sekä eri kielten kielioppeja.⁶⁶

FILANTROOPPI LUDWIG PURGOLDIN OHJELMA

Viipurin lukion opettajien pedagogisia periaatteita ja oppien käytännön toteutuksista voi tarkastella vuotuisissa kouluohjelmissa julkaistuista viimeisen luokan oppilaiden oppilastöistä. Kouluohjelmat olivat painettuja vuosikertomuksia, joiden alkuun yliopettajat laativat saksalaisen valistustradition mukaisesti vuorollaan ohjelmallisen tieteellisen kirjoitelman. Kouluohjelmat olivat pienessä provinssikaupungissa uudenlainen kirjallisen kulttuurin ilmaus ja lukijakunnaksi tavoiteltiin oppilaiden lähipiiriä laajempaakin yleisöä.⁶⁷ Vaikka kyse oli kouluilaisten perheenjäsenille tarkoitettusta julkaisusta, ohjelmat olivat saksankielisiä kulttuurituotteita, joiden oli periaatteessa mahdollista levitä koko kielialueella. Kappale kutakin ohjelmaa tuli luovuttaa sekä Venäjän keisarikunnan kansalliskirjastoon että Pietarin tiedeakatemiaan. Yksittäinen ohjelmapainate saattoi tarpeen vaatiessa levitä kanta-aluettaan kauemmaksi myös koululaitoksen organisaatiosta eli Tarton yliopiston ja Venäjän kansanvalistusministeriön kautta.⁶⁸

Kymnaasin kirjastonhoitaja ja saksan ja antiikin kreikan kielen ja runouden opettaja Ludwig Purgold laati vuoden 1807 kouluohjelman ohjelmakirjoituksen. Hänen opettajantyötään siivittivät idealismi ja valistuksellinen optimismi. Purgold halusi nostaa klassisen ja saksalaisen sivistyksen avulla pienen ja syrjäisen kansan kulttuuritasoa, ja keskeisenä keinona oli saksalainen kulttuurilähetys. *Sendungia* taustoitti saksankielisen kulttuurin intensiivinen nousukausi, joka oli alkanut valistusajalla. Itävallan katolinen hovi oli maailman huipulla musiikkielämässä, kun luterilaisen Weimarin Schiller ja Goethe puolestaan loivat porvarillista itsetietoisuutta runoillaan ja näytelmillään, joista suuri osa nousi maailmankirjallisuuden klassikkoihin. Kantin, Schellingin, Herderin ja Hegelin tuotanto oli nostanut saksan myös filosofian kieleksi.⁶⁹

Saksankielisen koulukomission olikin luontevaa tavoitella saksaa kaikkien Venäjän ei-venäläisten kansojen yhteiseksi sivistyskieleksi, vaikka Venäjällä saksa ei ollut kotoperäinen kieli, vaan lähinnä akateemisen oppineiston sekä kaupan ja teollisuuden harjoittajien käytössä. Venäjän monikansallisen keisarikunnan hallinto oli saksalaisen kulttuurinationalismin tavoitteiden takana useasta syystä. Se oli ensinnäkin keino torjua Napoleonin aikaista ranskan-kielisen kulttuurin voimakasta offensiivia. Siihen ei liioin sisältynyt alempien yhteiskuntaluokkien kumousuhkaa. Lisäksi Saksa ei alueellisen hajanaisuutensa takia muodostanut Venäjälle uhkaa niin kauan kuin kulttuuripyrittöiltä puuttuivat valtiollis-poliittiset päämäärät.⁷⁰

Ludwig Purgold viihtyi Viipurin opettajapiireissä ja arvosti samalla vaivatonta yhteyksiä Pietarin saksalaisiin oppineisiin. Hän kirjoitti silloin tällöin pietarilaiseen *Ruthenia oder St. Petersburgche Monatsschrift* -lehteen palavasieluisesti esimerkiksi vapauden käsitteestä sekä oppineiden asemasta ja vel-

vollisuuksista. Antiikin auktureihin ja ranskalaisiin valistusfilosofoihin vedoten Purgold julisti aidon vapauden edellytykseksi järjen, viisauden ja ymmärryksen, ja optimistisesti uskoi lukeneiston voivan tulevaisuudessa rinnastua antiikin kansantribuuneihin.⁷¹ Purgold kirjoitti myös runoja ja saksansi antiikin klassikkoja, vaikka vain osa tuotannosta julkaistiin.⁷²

Purgold julkaisi kymnaasin vuoden 1807 kouluohjelmassa ohjelmallisen tutkielman *Ueber die Bildung zur Poesie und Beredsamkeit*, runouden ja kaunopuheen opettamisesta. Siinä hän kuvasi, kuinka kieli, runous ja kaunopuhe muodostivat näkymättömiä siteitä sielujen ja kansojen välille. Runouden ja retoriikan varassa suuret henget nousisivat tai hiipuisivat, ja erityisesti heikkouden ja vaarojen aikana runoudessa piili [ihmisyyden tai kansan] viimeinen, mutta sitäkin vahvempi toivo. Kenties näitä, ennen Tilsitin sopimuksen solmimista (7.7.1807) kirjoitettuja sanoja taustoittivat Venäjälle, Preussille ja saksalaisille pikkuvaltioille tappiolliset Napoleonin sotaretket.⁷³

Lukijoilleen hän kertoi, että [Suomen] provinssi oli Venäjän suurten maiden rinnalla pieni, sen voimavarat olivat kovin vähäiset, ja henkinen sivistys oli kenties ollut ajoittain halveksitussa asemassa. Tilanteen korjaamiseksi Purgold latasi kuitenkin oppilaisiinsa suuria toiveita: ”...Tehkää oppineisuuden alalla palveluksia, joista tulee kansanne ja Venäjän ylpeys!”⁷⁴

Vuoden 1807 kouluohjelmassa julkaistut opiskelijatyöt liittyivät aiheeseen lähinnä epäsuorasti. Ne välittivät lukijoille ikuiseksi ajateltua antiikin viisautta saksannettujen runojen muodossa. Purgoldin ohjauksessa tehtyjen käännöstöiden kirjoittajiin kuului esimerkiksi suurkauppiaan poika Alexander Wulffert (1790–1855), myöhemmin runoilija itsekin.

Saksannosten pohjaksi tarvittavaa runoutta oli saatavilla koulun kirjastossa, jonka kokoelmien täydentäminen oli Purgoldin tehtävänä.⁷⁵ Merkkihenkilöiden lahjoitusten ansiosta lukion oma, alkujaan alle 300 niteen kokoelma laajeni nopeasti. Se kattoi lähinnä kreikkalaista, roomalaista, saksalaista ja venäläistä kirjallisuutta, mutta myöhemmin saatiin tarjolle myös Jaakko Juteinin (1781–1855) suomenkielisiä teoksia, joita Viipuriin vuonna 1814 perustettu Cederwallerin kirjapaino alkoi julkaista. Sen sijaan ei ole tiedossa, missä määrin kokoelmiin onnistuttiin hankkimaan ruotsalaisia tutkimuksia, jotka kertoivat Turun rauhan rajan takaisen Suomen oloista. Ruotsalaista kirjallisuutta ei kuulunut esimerkiksi vuonna 1808 perustetun saksalaisen kaupunginkirjaston kokoelmiin.⁷⁶

Edellisistä poiketen Turun akatemian tutkimuksia oli Porthanin solmiman vaihtosopimuksen ansiosta luettavissa esimerkiksi monen opettajan oman akateemisen opinahjon, Göttingenin yliopiston, kirjastossa.⁷⁷ Tuskinpa tulevat opettajat olivat silti tutustuneet eurooppalaisen reuna-alueen tutkimukseen ennen toimen saamista Viipurissa.

SUOMI SUOMEN SODAN VOITTOISAN ALKUVAIHEEN JULKAISUISSA: THIEMEN *FINNLAND*

Ludwig Purgoldin vetoomukseen runouden ja oppineisuuden valjastamisesta isänmaan palvelukseen vastasi pian hänen kollegansa, koulutarkastaja August Thieme runoelmallaan *Finnland*, joka julkaistiin seuraavana kesänä Viipurin ja Käkisalmen piirikoulujen tutkintotilaisuuden kutsukirjeessä. Didaktisessa teoksessa runomuoto yhdistyi koululaisten isänmaan kuvaamiseen tietoisesti tunteisiin vetoavalla tavalla. Idean runouden poliittisesta tehtävästä Thieme oli ehkä omaksunut Schilleriltä, joka oli kehittänyt ajatusta runoutta ja estetiikkaa käsittelevissä esseissään.⁷⁸

Keisari Aleksanterille omistettu, lähes 600 säkeen laajuinen runoelma kävi vuoropuhelua suomalaisesta luonnosta, kansasta ja sen elinoloista. Runon rakenne on dialektinen. *Finnlandin* aloittaa vastapuoli, joka arvostelee elegiamitassa rajusti Suomen köyhyyttä ja kansan alkeellisia elinoloja. Luonto pärisevine paarmoineen, velttoina riippuvine koivuineen, kissankasvoisine huuhkajineen, suursyömärisusineen sekä läpipääsemättömine koskineen on kuoleman kauhuja täynnä. Ihmiset taas ovat keripukkia ja hinkuuskää sairastavia eläviä muumioita, kurjia Hyperborean kääpiöitä. Sydämettömän kartanoherran taksvärkkivaateet ovat niin ankarat, että viljelijöiden oma sato mätänee pellolle ja vain pettu auttaa selviämään talven yli. Asumukset ovat saastaisia ja karja kiusattua.⁷⁹

Pirtit ällöttää, rakojen läpi kun savu leijuu:
kallio lattia on, lapsonen kun alaston
niin kanojen, sikojen sekä lannan seurana kuorsaa.⁸⁰

Kertoja puolestaan vastaa moitteisiin kuvaamalla rakastavasti ankarien olosuhteiden jalostamaa väestöä, joka edustaa pyhään yksinkertaisuuteen tyytyväää luonnonihmistä. Heksametrimitassa kuvataan vieraanvaraista, harrasta ja lukutaitoista kansaa. Huomion saavat myös Väinämöinen, kanteleensoitto ja saunominen – jopa eroottisessa valossa. Vuodenajat vaihtelevat, ja kevään riemu on huumaava. Erityisen opettavaisesti Thieme kuvaa luonnon aarteita – mansikoita, lillukoita, mustikoita, puolukoita ja muuraimia, hoitavia yrttejä ja jäkäliä – sekä vesistöjen satoa, joihin kuuluvat lahnat, ahvenet, silakat, foreellit, turskat, ankeriaat, hauet, ruutanat ja Laatokan lohet. Hedelmällistä tuhkaa tuottava kaskeaminen nähtiin osoitukseksi siitä, että ihminen oli päässyt luonnon herraksi. Luontaistalouttakin korvasi jo vaihdanta, sillä suomalaiset esitettiin tervelaivojen ja puusepäntaitoja osoittavien visakoivuisten kalusteiden tekijöinä, tiesipä kertoja paikallisten ansioista Pietarin rakentajinakin.⁸¹

Runoelman jalot tarkoitusperät eivät avautuneet yleisölle. Dialektisen rakenteen ymmärtäminen olisi vaatinut akateemista sivistystä, jota koululaisten lähipiiriltä puuttui. Yleisö koki kirjatut epäkohdat liian uskottaviksi, ja runoilijan ajateltiin asettaneen itsensä tarkoituksellisesti paikallisten asukkaiden yläpuolelle arvostelemaan maaseudun köyhiä oloja.⁸²

Thieme joutuikin painattamaan Viipurin piirikoulun kouluohjelman liitteeksi puolustuspuheen, jossa hän valotti teoksensa ylevää tarkoitusta. Runoelman didaktisena tavoitteena oli herättää koulupoikien kiinnostus runouteen ja synnyttää näissä rakkautta isänmaahan (*Vaterland*). Thieme kertoi, että hänen omakin sydämensä oli täynnä rakkautta, joka kohdistui hänen toiseen kotimaahansa. Siitäkään huolimatta hän ei katsonut voineensa kuvata Suomen oloja pelkästään myönteisesti, koska paikallinen ”kansa oli vasta taistelemassa tietään hämärästä päivänvaloon”.⁸³ Runoelmassaan hän pyrki hälventämään eliitin kansaa halveksuneita asenteita, ei vahvistamaan niitä.

Isänmaanrakkkaus, patriotismi, ei ollut Vanhan Suomen kouluopetuksessa uusi käsite, mutta sen merkitys oli muuttumassa. Vuonna 1797 julkaistussa opettajan oppaassa se määriteltiin vielä lähinnä järjestelmää lujittavaksi lojaliteetiksi:

Isänmaanrakkautta on se, että me osoitamme kunnioitustamme ja kiitollisuuttamme hallitukselle, alistumme lakeihin ja yhteiskuntamme säädöksiin ja hyvin tapoihin. Isänmaan todellisen pojan tulee olla kiintynyt valtakuntaan, hallitustapaan, hallitukseen ja lakeihin.⁸⁴

Isänmaanrakkkaus sai keisari Aleksanterin reformikouluissa uuden sisällön, kun edistyspyrkimykset syrjäyttivät pysyvyyttä korostavaa lakiajattelua. Rakkauden herättämisessä alettiin samalla varhaisromantiikan hengessä vedota oppilaiden tunteisiin. Tosin Napoleonin Venäjän sotaretki vuonna 1812 päätti keisarikunnassa tällaiset virtaukset ja palautti kontrollia ja lojaliteettia korostavan ajattelun arvoonsa.⁸⁵

Isänmaan käsitteeltä puuttuivat vielä poliittiset sisällöt, joita sille loi 1820-luvulta lähtien romanttisen kansallisuuskäsityksen muodostuminen. Kyse oli tässä vaiheessa ensisijaisesti kotiseutuylpeyden herättämisestä ja keisarin, mutta tämän ohella jo kansankin palvelemisesta.⁸⁶ Saksalaiset opettajat eivät voineet kielimuurin takia itse työskennellä paikallisen rahvaan parissa, mutta kannustivat siihen oppilaitaan.

Thieme kertoi runoelmalleen päivänpolttavankin kimmokkeen. Hän halusi *Finnlandissaan* levittää Suomesta ymmärrettävää käsitystä kansainväliselle lukijakunnalle. Hän uskoi aiheen kiinnostavan sitä talvella 1808 syttyneen, Venäjälle jo tässä vaiheessa menestyksekkään Suomen sodan takia.⁸⁷

Runoelma saikin huomiota myös Suomen ulkopuolella. Pietarissa ilmestyvässä *Ruthenia*-kirjallisuuslehdessä *Finnlandia* ja sen tekijää ylistettiin runouden ja kaunopuheen neroksi. Teos nähtiin lajinsa ensimmäiseksi:

Kirjoittaja ansaitsee tästä työstä enemmän kuin vain kunnioituksen ja ihailun. Hän ansaitsee [päähänsä] kruunun osoitettuaan ensimmäisenä, että myös Suomesta voi laulaa ylevän runollisesti.⁸⁸

Myös oman aikansa tärkein saksankielinen kirjallisuusfoorumi, Hallen yliopistopiirien *Allgemeine Literatur-Zeitung*⁸⁹ noteerasi *Finnlandin*. Arvioitsija luonnehti teosta vuoden 1810 alussa vanhavenäläisestä Suomesta (*altrussische Finnland*) ja sen asukkaista kertovaksi didaktiseksi runoelmaksi. Kriitikko näki *Finnlandin* perusajatuksiksi Suomen hankalien olojen (*Unannemlichkeiten*) ja niitä kompensoivan luonnon kuvaamisen. Teos osoitti hänen mukaansa suomalaisten alhaisen kulttuuritason, toisaalta sivistyksellisen kehityskelpoisuuden. Arvioitsija kummasteli silti *Finnlandin* runomuotoa. Hän näki, että kansainväliset lukijat, joita Thieme oli kertonut teoksellaan tavoittelevan, olisivat saaneet Suomesta luontevammin tietoa proosatekstissä.⁹⁰

Runoelma kertoi varsin vähän alueesta, jota Venäjä parhaillaan valloitti.⁹¹ Sen sijaan sen kohteina olivat Venäjään jo pitkään kuuluneiden Karjalankannaksen ja Itä-Savon kansanelämä ja luonto vesistöineen, Vuoksi ja Saimaa. Nämä olivat Thiemen omaa kokemuspiiriä. Thieme ymmärsi silti Suomen omaa toimialuettaan laajemmaksi kokonaisuudeksi. Hän pohjasi esimerkiksi *Rutheniassa* julkaisemansa, Suomen vanhoja asumuksia ja mytologiaa käsittelevät artikkelinsa pitkälti Turun rauhan rajan länsipuolelta koottuihin tietoihin.⁹²

Suomen sotaan liittyi ajankohtainen viesti kulttuurilähetyksestä, jota Thieme *Finnlandinsa* lopuksi toteutti. Runoelma päättyy synteesiin, joka vihjaa kertojan tarkoituksiksi saksalaisen sivistyksen juurruttamisen.

Oi hyvät ystävät, veljetkin, pojat Thuiskonin⁹³ rakkaat
[...]
tahtoni juurruttaa etelästä on oksia tänne,
maahan pohjoiseen. Nämä kultaiset jalot oksat
pyrkimys kasvuun on parempaan kehittää kukat saaden
puhkeamaan. [...] ⁹⁴

Kertoja osoitti sanansa Thuiskonin eli germaanien myyttisen kantaisän tai jumalan pojille, siis saksalaista sivistystä saaneille. Runoilijan valistustehtävä ei koskenut vain Suomea, vaan oli kosmopoliittinen ja paikasta riippumaton:

sen kohteena oli koko maailma, ja olevaisuuden aatteellisina kruunuina olivat hyveellisyys ja viisaus. Ihmissydän tunki rakkauden ja Jumalan, asuipa tämä kuohuvan Vuoksen tai Elben rannoilla. Loppusäkeistön alussa kertoja lupaa kohottaa rakastamansa veljet – ”Thuisikon pojat, Fennian pojanpojat, Ruthenian toivot” – kanssaan pyhän valon valtakuntaan. Tacituksen *Germanian* heimokäsitteitä lainaava säe on moniselitteinen, mutta sen voi tulkita esimerkiksi seuraavasti: kun saksalaiset Thuisikonin pojat jalostaisivat sivistyksensä valolla suomalaisista nuorista kaltaisiansa, tuottaisi se toivoa myös äiti Venäjälle.⁹⁵

Finnlandin dialektinen rakenne ja puolustuksen kautta Suomea ylistävä viesti olivat samoja kuin Daniel Jusleniuksen (1676–1752) maisterinväitöskirjassa *Vindiciae Fennorum*, Suomalaisuuden puolustus (1703). Aatehistorioitsija Juha Manninen on määrittänyt Jusleniuksen teoksen suomalaisen nationalismin kiinteimmäksi ilmaukseksi 1700-luvulla. Mannisen mukaan se muun ohella selkeytti ”suomalaista kansakuntaa” käsitteellisenä konstruktiona. Juslenius määritteli aikanaan suomalaisiksi hyveiksi ahkeruuden, sitkeyden, rohkeuden ja vastoinikäymisten sietämisen, ja samoja piirteitä voi löytää Thiemenkin kuvauksista. Jusleniuksen teksti oli kuitenkin tyylilajiltaan tieteellistä proosaa ja kohdealue läntistä Suomea ja Ruotsin valtakuntaa. Teoksessakin oli tosiasiaa saksalaisvastaista tendenssiä.⁹⁶ Vastaavalla tavalla saksalaisvastainen oli jopa kaikkein varhaisin, alkujaan puheeksi kirjoitettu ylistysrunoelma Suomesta, heksametrimittainen *Magnus Principatus Finlandia, epico carmine depicta* (1678). Sen kirjoitti kreikaksi Porissa syntynyt ylioppilas Johan Paulinus (vuodesta 1690 aateloituna nimellä Lillienstedt, 1655–1732). Suomalaisten sotasaavutuksia korostanut, Kaarle XI:tä ylistänyt runo inspiroi myöhemmin Runebergin runoa ”*Vårt land*”, Maamme.⁹⁷

Vaikka Thiemen ja Jusleniuksen runoilla ei välttämättä ollut vastaavanlaista yhteyttä kuin kahdella edellä mainitulla, niitä yhdisti puolestaan halu torjua ulkopuolisten ylenkatsetta syrjäistä ja pohjoista aluetta kohtaan. ”Suomi” taas paikantui vielä Ruotsin aikaisissa teksteissä sen läntisiin maakuntiin, Thiemen runoelmassa puolestaan itäisiin. Siksi *Finnland* on varhainen esimerkki myöhemmin vahvistuneesta kehityksestä: Suomen kulttuurisen painopisteen vähittäisestä siirtymisestä kohti itää.⁹⁸

Finnland ei ollut psykologisesti riittävän taitava vedotakseen heterogeeniseen yleisöön. Teos jäi Suomessa unohduksiin aina 1940-luvulle saakka, eikä painatetta ole säilynyt 2000-luvulle neljää kappaletta enempää. Thiemen kirjallisesta urasta ja *Finnland*-runoelmasta kirjoitettiin silti arvostavasti yksittäisissä 1800-luvun alkupuolen saksalaisissa kirjallisissa kausijulkaisuissa. Tartossa *Finnland* löydettiin uudelleen 1850-luvun lopulla, jolloin virolaisista alettiin kaivata vastaavanlaisia kuvauksia. Vanhan Suomen koululaitosta tutkinut suo-

malainen pedagogi Ludwig Leonard Laurén (1824–1884) puolestaan mainitsi 1870-luvulla runoelman pelkästään esimerkkinä kansan elämän varjopuolten kuvauksesta.⁹⁹

Sven Hirn piti 1950-luvun lopulla *Finnlandia* varhaisromanttisena teoksena ja tärkeimpänä ”Viipurin romantiikan” ilmauksena. Thieme kokikin itsensä jonkinlaiseksi romantikoksi, koska kuvasi vanhalla iällä Viipurin vuosiaan ”romanttiseksi nuoruudekseen”.¹⁰⁰ Hän oli vaimonsa kanssa aidosti hurmaantunut pohjoisesta luonnosta – niin kesien kukkaloistosta kuin talvisin kaukaisista metsistä kantautuneesta susien ulvonnasta.¹⁰¹ Suomen puolustajan vuorosanoissakin on monenlaisia aisteihin vetoavia elementtejä.

Runoelmaa myöhemmin analysoineet Robert Schweitzer, kirjallisuushistoroitsija Hans Peter Neureuter ja Johannes Roessler ovatkin sijoittaneet teoksen yksiselitteisesti (myöhäis)valistukseen sen yksittäisistä romanttisista detaljeista huolimatta. Tähän suuntaukseen runoelmaa liittävät pedagogiset tarkoitukset, turmeltumattoman ihmisyyden ihannointi ja luonnon hyötyarvojen korostaminen, mikä oli pikemmin jälkijätöistä kuin uuden tyylilajin ilmaus.¹⁰²

Viipurilainen lyriikka on nähty maailmankirjallisuuden mittapuulla vähäarvoiseksi kielellisen reuna-alueen diletanttirunoudeksi.¹⁰³ Opettajien kirjallinen aktiivisuus oli silti kulttuuri- ja paikallishistoriallisesti merkittävää. Koulupiiriin laatimat tietotekstit ja runot olivat ensimmäinen johdonmukainen osoitus Viipurin kirjallisen kulttuurin virkistymisestä pitkän lamaannustilan jälkeen.

SUOMI SUOMEN SODAN AIKAISISSA JULKAISUISSA: SUOMI KYMNAASIN KOULUOHJELMASSA 1808

Suomen luontoa ja paikallista tapakulttuuria esiteltiin ensimmäistä kertaa myös Viipurin lukion kouluohjelmassa kesällä 1808. Käsikirjoitus valmistui todennäköisesti loppukeväästä 1808, jolloin Venäjän joukot olivat jo vallanneet eteläisen Suomen. Ohjelman esipuheen kirjoittanut Purgold ei sensuuri- tai sopivaisuussyistä silti motivoinut aihevalintaa sotaisuuksilla. Sen sijaan hän viittasi oppilaiden vanhempia laajempaan lukijakuntaan toteamalla, etteivät Suomea käsittelevät tekstit olleet tuolloisissa oloissa ”täysin mielenkiinnostomia kaukaisillekaan lukijoille”.¹⁰⁴ Kouluohjelma sisälsi tavalliseen tapaan lisäksi antiikin runojen saksannoksia.¹⁰⁵

Lukuvuoden opettajatutkielman kirjoitti matematiikan ja luonnontieteiden opettaja Erik Gabriel Melartin, vielä muodollisesti Ruotsin alamainen, jonka kotiseutua ja yliopistokaupunkia tosin hallitsivat jo venäläiset joukot. Oppiaine mahdollisti neutraalin aihevalinnan, Suomen kasviopin. Tekstissään Melartin lähinnä luetteli, luokitteli ja kuvaili arvostavasti Carl von Linnén (1707–1778)

hengessä Suomessa kasvavia hyötykasveja ja niiden käyttötarkoituksia. Valistuksellisesta tekstistä puuttuivat kaikki tunnepitoiset tai luonnon kauneusarvoja korostavat elementit. Julkilausutusta politikoinnista pidättäytyminen erottaa Melartinin johdantotekstin hänen kollegoidensa vastaavista Suomi-aiheisista esseistä. Menettelylle voi silti olla omat tarkoituksensa: Turun professuuria odottavan Melartinin kannatti pidättäytyä suuntaan ja toiseen kannanotoista, jotka olisivat voineet vaarantaa hänen akateemista urakehitystään.¹⁰⁶

Pohjoisen luonnon jylhä kauneus sai toisaalta huomiota kouluohjelman opiskelijatöissä, joita pohjustettiin kertomalla esimerkkejä kansoista, jotka olivat historian saatossa nousseet halveksitusta asemasta sivistyskansoiksi.¹⁰⁷ Melartinin oppilaan, vanhan pappissuvun vesan Fredrik Stråhlmanin katkelma piirteli tuokiokuvia yksinäisen linnun laulusta ikivanhassa kuusimetsässä ja tuulessa tanssivasta moreenihiekasta, ja maalasi samalla laajaa panoraamaa graniittisten kallioiden ketjusta sekä järvien ja jokien moninaisuudesta. Kirjoittaja kertoi ”romanttisesta Saimaasta” ja Vuoksen vesimassoista, jotka tunkeutuivat punaisten kallioiden läpi virratakseensa määränpäähänsä Laatokkaan.¹⁰⁸ Stråhlman ei kirjallisista taipumuksistaan huolimatta päätenyt kynänkäyttäjäksi, vaan hänestä tuli Melartinin tavoin Viipurin lukion matematiikan ja luonnontieteiden opettaja (1819–1825). Myöhemmin hänet nimitettiin Muolaan kirkkoherraksi.¹⁰⁹

Toinen luontoteksti, August Thiemen entisen kotioppilaan Friedrich von Daehnin lyhyt kertomus Mämmälän vesiputouksesta Kymijoessa sen sijaan oli tyypillinen valistuksen paikalliskuvaus. Vastaavanlaisia Ruotsin puoleisen Suomen papisto oli laatinut 1700-luvun alkuvuosikymmenistä lähtien.¹¹⁰

Suomea käsitelleiden tekstien sarjan täydensi viimeisen vuosiluokan oppilaan, kurkijokelaisen maanmittarin pojan, tulevan Taipalsaaren kirkkoherran Isak Löfbergin etnografinen kuvaus suomalaisten joulunviettotavoista. Lähteitä tai aluetta mainitsematta kirjoitelma kertoo savutuvan siivouksesta aattopäivänä, aattoillan saunomisperinteestä ja kansan hiljenemisestä yötä vasten kiittämään hyvää tekevää Kaikkivaltiaasta. Pöytään katettavan, koskemattomaksi jätettävän joululeivän kirjoittaja tiesi pakanallisen Ukon palvonnan jäänteeksi, samoin olkien uhraamisen Haltialle hyvän vuodentulon takaamiseksi. Sekin mainittiin, ettei kansa enää uskonut tällaisten taikojen voimaan. Joulupäivän aamuun kuuluivat viinaryyppy ja varhainen matka joulukirkolle, iltaan taas ilottelu tanssimalla, leikkimällä ja laulamalla.¹¹¹

Kouluvuoden kunnianhimoisin hanke oli kolmikielisen sanakirjan valmistaminen projektiopiskeluna. Teoksen pohjana oli Daniel Jusleniuksen 1700-luvun alussa julkaisema latina-suomi-ruotsi -sanakirja *Suomalaisen sana-lugun koetus*. Purgold totesi kouluohjelmassa, että teokselle oli polttava tarve: muualta provinssiin muuttaneet olivat kaivanneet sanakirjaa avukseen jo kauan, mutta

Prober eines Finnisch-Deutsch-Russischen Handwörterbuchs.

Абдас, (тан. (Adj.) — Абдас-те.	eng. (Adj.) Ein enger Weg.	узкий, тѣсный. Узкая дорога.
abtaus, uden. — Kammarin abtaus.	Enge (die). — Die Enge des Zimmers.	тѣснота, f. тѣснота горница.
abtauti, (Adv.) — Cairas huoto abtauti.	eng. (Adv.) — De K... ke athmet sch...	тѣсно, большой тяжело (тяжко) дышетъ.
abdistan, istaa.	beengen, drücken	умѣ и вѣ
abdistetan, etta.	beangstigt, bes...kt. verfolgt werden.	ушѣсняться.
abdistelen, ella	jemand in die Enge trei- ben.	притѣснять кого.
abdistun, ua.	eng werden.	тѣсну быть.
abdistus, ren. — Eijlan abdistus.	Beangstigung, (die). — Die Beangstigung der Seele.	безпокойство п. душев- ное безпокойство.
abdistamatin. } abdistamartoman. }	unbeangstigt, nicht zu- sammen gedrückt.	нестѣсненный.
abdistaja, an.	Unterdrukker, Verfol- ger, (der).	притѣснитель, m. прес- лователь, m.
abdistaminen, fen.	Unterdrukkung, Verfol- gung (die).	притѣснение, n. пресло- дование, n.
Abde, ten.	Anhöhe, Ungleichheit (die), Hügel (der).	пригорокъ, холмъ, m.
abtellinen, fen. — Abtellinen tieno.	hügelicht. — Eine hüge- lichte Gegeud.	холмистый. Холмистая страна.
Abtepellawa, an.	Leinkraut (das).	жабрей, m. выжелья m.
Abtingas, an.	Fischergabel (die), Fi- scherhaken (der).	багоръ, m.
Abto, jon.	Brandstätte (die).	погорѣлое мѣсто.
Abtera, an. — Yri abtera tontefia.	fleißig, emsig, (Adj.) Ein flüßiger Arbeiter.	прилежный прилежный работникъ.
abterus, uden.	Fleiß, (der) Sorgfalt (die)	прилежане, n.
abterasti, (Adv.), — abterasti peranjarella.	fleißig, emsig, (Adv.) Fleißig nach'enken.	прилежно, рачительно. Прилежно думать.
abteroy'n, ita.	ich befleißige mich.	ощищаться.
abterotan.	man befleißigt sich.	стѣрающаяся.

Lukuvuonna 1808 lukion ohjelmaan kuului suomi-saksa-
venäjä sanakirjan valmistaminen.

”ajankohtaisissa oloissa” sen valmis-
tamisesta oli tullut kiireellistä ja vält-
tämätöntä.¹¹²

Teos palveli myös koululaisten
”omaa kansakuntaa” (*Nation*). Oli
tarkoitus, että Thieme kirjoittaisi
teoksen esipuheen, mutta varsinaisen
sanaston saivat kootakseen aidosti
suomenkieliset oppilaat, joiden koti-
seutu oli kaukana kosmopoliittisesta
Viipurista: Elias Holmstein (Holm-
sten) Savitaipaleelta ja Johan Tykén
(Juho Tynkkynen) Kerimäeltä, molem-
mat talollisen poikia, sekä talonpoi-
kaiskauppias Matias Uimosen poika
Aleksanteri (myöh. Espensee) Sorta-
valasta.¹¹³ Venäläiset sanakäännökset
sai laatiakseen kielellisesti lahjakas
viipurinvenäläinen Aleksius Malafejev.
Opettajien pettymykseksi hän joutui
jättämään koulun kesken viimeisenä
lukuvuotenaan astuakseen aliupseerin
poikana sotapalvelukseen.¹¹⁴

Kolmikielinen sanakirja oli Purgoldin mukaan oppilaiden kansakunnalle
(*eurer Nazion*) sivistyksellisesti tähdellinen. Teoksen avulla voitiin nimittäin
osoittaa, ettei Suomen provinssi¹¹⁵ ollut vain merkityksetön osa Venäjää, vaan
alueella asui vanha ja erillinen eurooppalainen heimo, aito alkuperäiskansa.¹¹⁶
Samana ajatuksena kiteytti Thiemekin *Finnlandissaan*:

Terve autuas kansa! Kun sun nokisen pukus alla
rintasi on talonpoikainen, niin vilpitön, puhdas
kuin lumi valkoinen. Pilanneet läpikulkevat kansat
ei sua myrkyllään. Sinun sielusi on pyhä, rehti.¹¹⁷

Kielitieteilijänä Purgold luultavasti ajatteli, että sanakirja havainnollistaisi suo-
men vanhan sanaston omaperäisyyttä: suomi ei muistuttanut sen enempää
germaanisista kuin slaavilaisiakaan kieliä, eikä 1800-luvun alussa enää liioin
uskottu gööttiläisen historian kirjoituksen mielikuvituksellisiin käsityksiin
suomen sukulaisuudesta heprean ja skyytin kanssa.¹¹⁸ Samalla muokattiin oppi-

laiden itseymmärrystä. Syvemmillä tasolla viestittiin luonnontilassa elävästä ja turmeltumattomasta kansasta, Rousseauin ihanteellisista jaloista villeistä. Niin Thieme kuin Purgold tunsivat myös Herderin ajattelua, jonka mukaan kieli ja runous olivat puhtaimmillaan siellä, missä oli vähiten altistuttu vieraan kielen ja kulttuurin vaikutuksille.¹¹⁹ Saksalaisen korkeakulttuurin edustajina he profiloivat itsensä tällaisen pienen kansan löytäjiksi ja sen olemassaolon ja jatkuvuuden puolustajiksi.¹²⁰

Lukiolaisten kokoamasta sanakirjasta julkaistiin näytesivu vuoden 1808 kouluohjelman lopussa. Sen tekijöitä muistettiin päättäjäsissä kiriapalkinnoin, kuten koulun kannustavaan pedagogiikkaan kuului. Hanketta ei tosin saatu myöhemminä lukuvuosina valmiiksi.¹²¹

KOTISEUTUHANKKEIDEN PIILOTAVOITTEET

Suomen valitsemiseen koulutekstien teemaksi juuri Suomen sodan aikaan 1808 liittyi poliittisia tarkoituksia.¹²² Sekä Thiemen *Finnland*-runoelman että Purgoldin vuoden 1808 ohjelmakirjoituksen ja saman vuoden kouluohjelman oppilastöiden yhdeksi motiiviksi voi ymmärtää suomalaisen kulttuurin erityispiirteiden tuomisen valloittajan tietoon, jotta vältettäisiin ainutlaatuisen luonnonkansan sulauttaminen suurempiinsa. Ilmeisenä taka-ajatuksena oli myös sinänsä epärealistinen toive laajentaa rauhanteon jälkeen saksalaista kulttuurilähetystä myös valloitetuille, Turun rauhan rajan länsipuolisille alueille. Kun Venäjän länsirajan siirtyminen näytti joka tapauksessa jo väistämättömältä, koululaisten alueellista identiteettiä kannatti lisäksi vahvistaa, jotta nämä sisäisivät, että suomalainen kansankieli, kulttuuri ja luonnonolot olivat varsin samanlaiset vanhan rajan molemmin puolin. Näin avautuu näkymä laajempaan piilo-ohjelmaan, joka tähtäsi kahden Suomen henkiseen integroimiseen. Nykykäsittein puhuttaisiin sotaa seuraavan rauhankriisin ehkäisemisestä.¹²³

Opettajakunnan Venäjänkin hallintoa palvellut kulttuurityö Suomen koulusivistyksen ja paikallisten olojen tuntemuksen lisäämiseksi saattoi saada erityistä arvonantoa samoihin aikoihin, kun muu Suomi tuli liitetyksi autonomisena suuriruhtinaskuntana Venäjään. Joidenkin tietojen mukaan Tarton yliopisto myönsi vuonna 1809 August Thiemelle Suomea koskevista töistä (kunnia)tohtorin arvon, Ludwig Purgoldin rankiasemaa taas korostettiin vuodesta 1810 käyttämällä hänen nimensä edessä virallisissa yhteyksissä kymnaasin opettajille kuuluaan nimeuvoksen arvoon (*Titulärrat*) viittaavaa titteliä *Raths-Charakter*.¹²⁴

Suomi oli väistynyt kesän 1809 kouluohjelmassa maailmanhistoriallisen aiheen tieltä. Ohjelmaa pohjusti latinan ja roomalaisen kirjallisuuden opettaja Friedrich Wertherin johdantotutkielma merenkulun pitkän aikavälin historias-

ta. Werther korosti vesireittien hallintaa avaimena suurvallaksi nousemiseen ja kiitti Pietari I:tä Venäjän laajentumisesta Itämerelle.¹²⁵ Viipurin venäläisvalloituksen satavuotisjuhlavuonna (1810) Suomi ja Viipuri näkyivät jälleen kouluohjelman aihevalinnoissa. Historianopettaja Georg Ernst Plate tarkasteli ohjelmatekstissään Suomen sivistyshistoriaa reformaatioon saakka. Aiheesta oli kirjoittanut jo vuoden 1806 tutkintotilaisuuksia varten Tarton koulukomission jäsen, professori Pöschmann, joka oli käyttänyt lähteinään Porthanin toimittamaa Juustenin piispainkronikkaa ja Melartinilta saamia tietoja piispa Magnus Alopaeuksen laatimasta Porvoon lukion historian käsikirjoituksesta.¹²⁶

Georg Platen näkökulma oli toisenlainen, koska hän työskenteli suomalaisen parissa. Hän koki valloitetun Suomen liittämisen Aleksanteri I:n Venäjään Suomen uudeksi aamunkoitoksi, ja tämä historiallinen käännekohta motivoi häntä kuvaamaan Suomen Ruotsin aikaisen kulttuurin hidasta matkaa kohti sivistyksen valoa. Vaikka tehtävä oli lähteiden puuttuessa haasteellinen, Plate onnistui luomaan tekstiinsä sivistyshistoriallisen kaaren ensimmäisten munkkien saapumisesta ja ristiretkiajoista aina Kustaa Vaasan käynnistämään reformaatioon saakka.¹²⁷ Kotiseutuhistorian poliittisesta käytöstä taas oli kyse, kun Plate tasavuoden kunniaksi kirjoitti kouluohjelmaan kuvauksen Viipurin historiallisista piirityksistä sekä Pietari I:n valloituksesta vuonna 1710.¹²⁸

KULTTUURIKESKUKSEN HIIPUMINEN

Viipurin koulumaailman optimistinen ajanjakso päättyi äkkinäisesti. Kun Vanha Suomi yhdistettiin vuoden 1812 alusta Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan, seudun hallintokieli vaihtui saksasta ruotsiksi puolen vuoden siirtymäajalla. Suomen kuvernementin seurakunnat oli siirretty Porvoon hiippakunnan alaisiksi jo marraskuussa 1811.¹²⁹

Suomalaisen keskushallinnon jäsenet ja siviilihallinnon liittämistä ohjannut Vanhan Suomen yhdistämiskomitea pitivät seutua jälkeensä jääneinä. Niin paikallisten viranomaisten toiminta kuin väestön sosiaaliset suhteet tuomittiin yleisesti. Kun saksalaista virkakuntaa lisäksi irtisanottiin, osa saksankielisestä eliitistä jätti Viipurin, osa puolestaan eristäytyi omiin oloihinsa.¹³⁰

Myös Vanhan Suomen kirkosta erotettu koululaitos kohtasi ennakkoluuloja. Huolta herätti etenkin sikäläisessä kirkossa ja kouluissa vahvan aseman saavuttanut neologinen järkeisusko. Epäluuloja kohdistui erityisesti lukioon. Suomen asiain komitean puheenjohtaja sekä Aleksanteri I:n neuvonantaja, jalkaväenkenraali ja virkaa tekevä kenraalikuvernööri Gustaf Mauritz Armfelt kertoi Porvoon piispalle kuulleen lisäksi väitteistä, joiden mukaan myös ”vapaa-ajattelu ja illuminaatti” olivat saaneet jalansijaa Viipurin kymnaasissa.¹³¹

Viipurin läänin koulutoimi siirrettiin vuodenvaihteessa 1812 Porvoon tuomiokapitulin valvontaan. Päätös ei ollut Viipurin oppineiden mieleen, koska tuomiokapituli koettiin vanhanaikaiseksi ja ruotsalaismieliseksi laitokseksi, joka vastusti Vanhan Suomen saksalaista sivistysperintöä. Päätös tyrmistytti lukion saksalaista opettajakuntaa, mutta erityisen jyrkästi siirtoa vastusti kuvernementin koululaitoksen johtajaksi noussut Melartin. Hän ei uskonut, että Porvoon tuomiokapitulista voitaisiin johtaa saksankielistä, keisarikuntaan ja maailmansivistykseen integroitunutta koululaitosta.¹³²

Melartinin vastinekirjelmä käynnisti kiistan koululaitoksen organisaatiosta ja opetusohjelmasta. Tämän ”kulttuuritaistelun” vastapuolina olivat teologisdogmaattiseen perinteeseen nojaava ruotsinkielinen sivistyselämä ja vasta hiljattain uudistettu, Baltian saksankieliseen kulttuuriin kiinnittynyt Vanhan Suomen profaani koululaitos. Pakkotilanteessa Melartin näki sen mieluummin Turun akatemian kuin tuomiokapitulin ohjauksessa.¹³³ Melartin suututti Porvoon piispan Magnus Jakob Alopaeuksen (1743–1818) asettamalla ”papinalkuja koulut-tavan” Porvoon lukion vastakkain ”oppilaiden omaa ajattelua ja itsenäisyyttä kannustavan” Viipurin lukion kanssa. Hän korosti Viipurin läänin koululaitoksen kielitaitoa ja asiantietoa koskevien vaatimusten vastaavan valtion tarpeita.¹³⁴

Alopaeus puolestaan vaati Vanhan Suomen koulujen opetuksen muuttamista ruotsinkieliseksi lukuun ottamatta saksankieliselle väestölle tarkoitettuja oppilaitoksia. Piispan tulilinjalla oli erityisesti paikallinen uskonnon ja moraalin opetus. Hän olisi muuttanut Viipuriin kymnaasin ruotsalaistyyppi-seksi hiippakuntalukioksi, jossa olisi lisäksi opetettu venäjää. Alopaeus piti erityisen tähdellisenä, että paikalliset koulut alkaisivat juurruttaa oppilaisiin ”jumalanpelkoa, tervettä kristillistä moraalialia ja tarkkaa tietoa velvollisuuksista Jumalaa, esivaltaansa, kanssaihmiä ja itseään kohtaan”. Sattumalta piispa vetosi samoihin patrioottisiin arvoihin kuin Viipurin saksalaisopettajat Haminan rauhantekoa edeltäneissä kouluohjelmissaan: Alopaeus halusi vahvistaa oppilaiden yhteenkuuluvuutta siihen kotimaahan, jonka alueella he myöhemmin työskentelisivät. Viestin merkitys oli tosin toinen ja piispan tavoitteena oli integroida Vanhan Suomen oppineistoa muun Suomen kulttuuriin.¹³⁵

Kiistely oli tosiasiaassa tarpeetonta, koska keisari purki Melartinin kirjelmän perusteella koulujen hiippakuntayhteyden jo helmikuussa 1812 kieltämällä kaikki muutokset Viipurin läänin koululaitoksessa. Siihen ei tullut kajota niin kauan kuin opetusmenetelmät olivat hyvät, puhtaat ja hallintojen tarpeita vastaavat. Viipurin läänin koululaitos siirrettiin vuonna 1814 perustetun Turun koulukomission valvontaan. Turun piispan Jakob Tengströmin (1755–1832, Suomen arkkipiispana vuodesta 1817) johtaman toimielimen tehtävänä oli kehittää Suomen koululaitosta, ja sen jäseneksi nimitettiin myös Melartin.

Kulttuuritaistelu päättyi näin Melartinin torjuntavoittoon, joskin jo vuonna 1819 kymnaasi siirrettiin Porvoon piispan johtaman uuden yksikön alaisuuteen.¹³⁶ Aleksanterin koulu-uudistuksen aikaiset erikoispiirteet säilyivät Viipurin kymnaasin oppisisällöissä 1840-luvulle saakka. Muuttuneissa oloissa välttämättömäksi tullut ruotsin kielen opetus tosin aloitettiin vuonna 1814.¹³⁷

Melartinin oma urakehitys oli lukion opettajakunnan menestyksekkäin. Kuvernementin koulutoimen johtajaksi hänet oli ylennetty vuonna 1810. Melartin sai vuonna 1814 teologian professuurin Turusta ja toimi myöhemmin yliopiston rehtorina sekä Turussa että Helsingissä (1819–20, 1832–33). Jälkimmäistä kautta seurasi nimitys Suomen arkkipiispaksi vuonna 1833. Keisari Nikolai I:n luottomies Melartin ajoi myöhempinä vuosinaan aktiivisesti suomen kielen aseman parantamista. Hän kuului Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajiin ja oli sen ensimmäinen esimies. Melartin laati vuonna 1837 jopa luonnoksen ehdotukseksi suomen kielen saamisesta suuriruhtinaskunnan hallintokieleksi.¹³⁸

Aleksanterin koulu-uudistuksen seurauksena palkattu saksalainen opettajapolvi jätti Viipurin vuosien 1810–1814 aikana. Ensimmäisenä lähti Tappe, joka sai jo vuonna 1810 lehtoraatin Pietarin Petrischulesta.¹³⁹ Hän laati Pietarin vuosinaan saksankielisille tarkoitetun venäjän oppikirjan, sanakirjan ja kieliopin ja väitteli vuonna 1815 Tarton yliopistossa teologian tohtoriksi. Sitten hän palasi Saksiin työskennelläkseen muun muassa metsäakatemian opettajana.¹⁴⁰ Olikin selvää, että osa opettajista oli ajatellut työtehtävän eurooppalaisella reuna-alueella ponnahduslaudaksi merkittävämpiin tehtäviin.

Thiemen lupaava ura Suomessa päättyi puolestaan äkkinäisesti perhesyistä.¹⁴¹ Hän lähti Thüringeniin hakeakseen leskeksi jääneen äitinsä Viipuriin kesällä 1811. Kun lääkäri kielsi matkan terveydelle vaarallisena, Thieme päätti jäädä sairaan äitinsä turvaksi Thüringeniin, Sachsen-Weimariin. Vaimo, kaksi lasta ja muuttokuorma seurasivat perässä hankalaa maareittiä pitkin syksyllä 1811. Tarjolla olleiden virkojen rajallisuudesta huolimatta Thieme onnistui saamaan toimen ensin Jenan, sitten Ilmenaun *diaconuksena*, apupappina. Hänen runouttaan – myös Viipurin vuosilta – julkaistiin Saksassa vuosisadan puolivälissä.¹⁴²

Idealistinen sivistyskeskus hiipui Viipurista 1810-luvun puoliväliin mennessä, jolloin viimeisetkin ensimmäisen polven opettajista jättivät Suomen. Vanhan Suomen muuhun Suomeen yhdistämisen ohella tunnelmiin saattoi vaikuttaa Venäjän henkisen ilmapiirin voimakas muutos: vapaamielisten uudistusaatteiden tukahtuminen Napoleonin vuoden 1812 Venäjän sotaretken jälkeen.¹⁴³ Historianopettaja Werther joutui vuonna 1814 eroamaan työstään ajaututtuaan raskasmielisyyteen.¹⁴⁴ Aikanaan niin innokas Ludwig Purgold ei hänkään kokenut enää työn iloa. Sen olivat sammuttaneet ystävien pois-

muutto, suomalaisen hiippakuntahallinnon painostus ja palkkavaluutan, Venäjän seteliruplan, arvon romahdus. Purgold palasi Gothaan tietämättä, miten itsensä myöhemmin elättäisi, mutta pääsi vuonna 1813 Preussiin Berliinin kuninkaallisen kirjaston hoitajaksi. Samoihin aikoihin Georg Plate jätti Viipurin ottaakseen toimen Pietarin Petri-Schulen opettajana.¹⁴⁵

Koulu kärsi opettajanvaihdosten aikaan kurinpito-ongelmista ja järjestyshäiriöistä. Vakavimman hyökkäyksen kohteeksi joutui uusi luonnontieteen opettaja Alexander Joachim Tesche, koulun entinen oppilas itsekin. Häntä heitettiin iltatoimien aikaan halolla ikkunan läpi. Asiaa koskenut oikeusjuttu päättyi ratkaisemattomana.¹⁴⁶

Purgoldin testamentiksi Viipurissa jäi vuoden 1813 kouluohjelman julistus Vanhan Suomen saksankielinen sivistyksen ja koulutusväylän puolesta otsikolla ”*Ueber die Wichtigkeit der deutschen Sprache für gründliche Bildung insbesondere in Finnland*”. Purgold ei toivonut leimautuvansa henkilökohtaisen tai kansallisen etunsa tavoittelijaksi, vaan halusi esittää viestinsä ”puolueettomasti ja järkiperustein”. Saksan kielen puolesta puhui kymmeniä kohtia käsittävä lista. Kirjoittaja katsoi Suomen joutuvan kaiken sivistyksen ulkopuolelle, mikäli saksalaisesta koulutuksesta luovuttaisiin. Näin kävisi etenkin itäisessä Suomessa, jossa saksa oli jo kotimaisen kielen asemassa. Saksaksi pystyttiin lisäksi toimimaan kaikkialla keisarikunnan alueella Vilnasta Siperiaan, yhtä hyvin kuin kommunikoidaan vaivatta suuressa osassa Eurooppaa. Saksa oli Purgoldin mukaan ensinnäkin elävien oppineiden kieli – välittäjä niin maailmankirjallisuuteen, tieteeseen, historiaan kuin muuhunkin korkeakulttuuriin, kuten musiikkiin, ja samalla luterilaisen uskonnon yhteinen kieli. Suomen hallintokieli ruotsi taas oli vain paikallinen provinssikieli, jolle ei ollut käyttöä kuin Suomessa ja Ruotsissa. Valitessaan saksan sivistyskielekseen suomalaiset eivät enää olisi pieni kansa, vaan pystyisivät nousemaan kulttuurisesti edistyneeksi kansakunnaksi huolimatta rajoitteista, joita vähälukuisuus aiheutti. Ajatusta saksasta Suomen tieteen kielenä tuki myös Melartin.¹⁴⁷

Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistyminen oli selkeyttänyt Ludwig Purgoldin näkemyksiä kansan sivistämisen keinoista. Hän katsoi, että keskittyminen puhtaasti kansallisiin asioihin tukahduttaisi todellisen kansallisen suuruuden. Siksi rajalliset, kansalliset sivistyspyrkimykset olivat tarpeettomia. Kansallisen suuruuden tavoittelulle kannatti omistautua ainoastaan siinä tapauksessa, että rahvaan sivistämisen välineeksi omaksuttaisiin kieli, jonka valta ulottui Sveitsistä Liivinmaalle tai St. Gotthardista Suomenlahdelle. Tulevaisuudessa ”korkein, ainoa, saksalainen sivistys” näyttäisi Suomen ruusunpunaisessa valossa!¹⁴⁸

Purgold katsoi, että suotuisan kehityksen varmistamiseksi Suomeen tulisi palkata runsaasti kielenopettajia saksankielisiltä alueilta, eikä jättää koulut-

tamista vain maan oman koulujärjestelmän kasvattien varaan. Turun Akatemiaan tarvittiin saksalaisia kulttuurilähettiläitä. Kansakuntansa edistystä tavoittelevien yliopistomiesten tuli lisäksi valita, haluaisivatko he tulla tunnetuksi ilmaisemalla itseään häviävän pienen paikalliskielen (ruotsi) sijaan kielellä, jota puhui yli 40 miljoonaa ihmistä.¹⁴⁹

Purgoldin argumentteihin palattiin toistuvasti 1860–1880-lukujen fennoomaanisessa sanomalehtikirjoittelussa. Ajatukset saksan kielestä suomalaisen kansan sivistämisen keinona nähtiin tuolloin historialliseksi kuriositeetiksi. Ne rinnastettiin svekomaanien ajankohtaisiin pyrkimyksiin estää täyden suomenkielisen koulutusväylän luominen suuriruhtinaskuntaan. Yhtä vähän Purgold sai ymmärrystä ruotsinmielisiltä. Koulun ensimmäisten vuosien paikallispatioottisia harrastuksia ei sen sijaan enää muisteltu.¹⁵⁰

OPPILAIKEN MYÖHEMPI URA

Täyttyivätkö uudistetun lukiokoulutuksen tavoitteet, jos toteutumista arvioidaan oppilaiden uravalintojen perusteella? Koulussa aloitti vuosina 1805–1811 opintonsa kaikkiaan 97 oppilasta,¹⁵¹ joista hiukan alle puolet (46) jatkoi akateemisella opintiellä. Ylioppilaat valitsivat vuoteen 1809 saakka opinahjokseen ensisijaisesti Tarton yliopiston, elleivät hakeutuneet Pietariin lääketieteellis-kirurgiseen koulutukseen. Vuoden 1809 jälkeen suunnaksi tuli yhä useammin Turku ja sen akatemia, josta tuli ylioppilaiden pääasiällisin jatko-opintopaikka vuoden 1812 jälkeen.¹⁵²

Koulun klassisten kielten ja saksan opetus yhdistettynä pappisuralle tarjotuihin heprean ja Uuden testamentin kreikan kursseihin loivat hyvät valmiudet luterilaisen teologian opintoihin.¹⁵³ Kotiseutua ja kansaa käsittelevistä oppisisällöistäkin oli hyötyä maaseudun pappisvirkoja tavoitteleville. Monialaisesta koulutus pohjasta huolimatta kymnaasin suorittaneiden suosituin jatkokoulutusala olikin jumaluusoppi.

Viipurin kymnaasin vuosina 1805–1811 aloittaneista oppilaista valmistui papeiksi yhtä suuri osuus kuin kaksi kertaa suuremmasta Porvoon lukiostakin. Kaikkiaan 16 koulun 46:sta (38 prosenttia) opintojaan yliopistoissa jatkaneista oppilaista päätyi opiskelemaan teologiaa joko Tarton yliopistossa tai Turun akatemiassa. He sijoittuivat myöhemmin pappisvirkoihin etenkin Viipurin läänin, Pohjois-Karjalaan ja Etelä-Savoon. Ennen virkoihin nimittämistään he muodostivat lisäksi Viipurin läänin koululaitoksen kenties tärkeimmän opettajaresurssin.¹⁵⁴

Kielimuurin takia opettajia voitiin vain harvoin rekrytoida muista kuin Vanhan Suomen oman koulutusväylän käyneistä. Esimerkkinä mainittakoon

myöhemmin Jaakko Juteinina tunnetuksi tulleen suomalaisen viranhaku vuonna 1808. Kun Plate nimitettiin kymnaasin yliopettajaksi vuonna 1808, häneltä jäänyttä piirikoulun tehtävää haki Turun Akatemiassa opiskellut hattulalainen, 27-vuotias Jacob Judén (1781–1855). Häntä ei kuitenkaan voitu palkata ”pohjattoman heikon” saksan ja matematiikan taitonsa takia. Rekrytointia hoitivat Judénin ikätoverit Thieme ja Purgold, jotka panivat silti merkille hakijan erinomaisen suomen kielen taidon. Siitä he ajattelivat voivan olla hyötyä siinä vaiheessa, kun kuvernementin tuleviin seurakuntakouluihin ryhdyttäisiin kirjoittamaan oppikirjoja.¹⁵⁵ Juteini julkaisikin lasten alkeisoppikirjan vuonna 1816.¹⁵⁶

PORVOON JA VIIPURIN LUKIOLAISTEN EROT

Viipurin ja Porvoon lukion yliopistoon jatkaneiden oppilaiden urien vertailu osoittaa koulujen väliset erot huomattaviksi. Viipurin lukion vuosina 1805–1811 aloittaneet oppilaat sijoittuivat selvästi Porvoon lukion oppilaita harvemmin Suomen suuriruhtinaskunnan keskus- tai lääninhallinnon virkoihin. Koulutuksen keskeiseltä tavoitteelta, valmiuksien tarjoamiselta virkauraa varten, putosi pohja, kun Vanhan Suomen hallintokieli muuttui vuoden 1812 alusta odottamatta ruotsiksi, jota koulussa ei vielä opiskeltu lainkaan. Tämän opiskelijasukupolven valintoihin lienevät vaikuttaneet ruotsalais-suomalaisen eliitin syvät ennakkoluulot Vanhan Suomen oloja kohtaan, samoin se, että ensimmäisiin Viipurin läänin hallintovirkoihin nimitettiin vuonna 1812 haltijat muun Suomen puolelta. Viipurin ja Porvoon lukion oppilaiden urapolun erot olivat selväpiirteiset siitäkkin huolimatta, että Vanhan Suomen ajan viimeisinä vuosina Viipurin lukiossa opiskelleiden oppilaiden virkaaura alkoi pääsääntöisesti vasta 1810-luvun puolivälin jälkeen tai jopa 1820-luvulla, ja vuoden 1812 jälkeen jatko-opinnotkin suoritettiin pääsääntöisesti Turun Akatemiassa. Toisaalta Vanhan Suomen asukkaat menestyivät keskushallinnon viroista kenraalikuvernöörinkanslian virkoja täytettäessä, vaikka tilanne oli Suomen hallituskonseljin ja lääninhallinnon tehtävissä päinvastainen.¹⁵⁷

Vain yksi Viipurin lukion oppilas päätyi Ruotsin ajalta periytyvän lääninhallinnon virkaan, hänkin venäjän kielenkääntäjäksi. Kaksi toimi lisäksi osan urastaan kruununvoutina tai henkikirjoittajana. Juridiikkaa opiskellut kruununvoutin poika Niclas Clayhills taas päätyi prokuraattorin toimituskunnan kielenkääntäjäksi työskenneltyään uransa alussa kenraalikuvernöörinkansliassa. Kielitaitoisia miehiä päätyi toisaalta postilaitoksen ja tullin palvelukseen.¹⁵⁸ Postilaitoksen päätirehtööriksi 1830-luvulla nimitetty Alexander Wulffert oli Viipurin uuden kymnaasin matrikkelin järjestyksessä ensimmäinen oppilas vuonna 1805.

Viipurin lukion oppilaasta Gabriel Reinistä (1800–1867) tuli sittemmin Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston historian professori ja rehtori sekä yksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajäsenistä.

Monien Viipurin ylioppilaiden suunta oli ilmeinen: Venäjä. Suomen keskus- ja lääninhallinnon virkojen sijaan noin neljäsosa (12) Viipurin lukion ylioppilaista sai merkittäviä tehtäviä etenkin Pietarissa. Osuus on huomattava siihen nähden, ettei ainoakaan Porvoon lukiossa vuosina 1805–1811 opiskellut päätynyt töihin Suomen suuriruhtinaskunnan itärajan taakse.¹⁵⁹ Lääkäriura tavoittelevat viipurilaisoppilaat menivät Pietarin mediko-kirurgiseen akatemiaan elleivät hakeutuneet lukemaan lääketiedettä Tarton yliopistoon. Valmistuneet päätyivät tohtoriksi väitelleen Alexander Friedrich Jaenischin tavoin sotilaslääkäreiksi Venäjän armeijaan, ja jotkut, kuten Jakob Alexander Hornborg, sotilaslääkäri viran jälkeen Suomen piirilääkäreiksi.

Suomen asiain komitea työllisti Tartossa juridiikkaa opiskelleen Nils Henrik Hornborgin, ulkoasiainhallinnon diplomaatiksi taas päätyi

lääkintöinspehtorin poika Carl Friedrich Bützow. Neljä ylioppilasta hakeutui upseerin uralle, jolta kaksi kuitenkin palasi siviilitehtäviin. Esimerkiksi Venäjällä tarjoutuneiden työtehtävien moninaisuudesta käy Viipurin tullinhoitajan pojan Nils Bruunin työ keisarinna Aleksandran yksityissihteerinä.¹⁶⁰

Yhdestäkään ajan oloissa poikkeuksellisen humanistisen sivistyksen saaneista oppilaista ei tullut yliopiston professoria, vaikka akateeminen ura oli yksi koulutuksen päätavoitteista. Ensimmäinen Viipurin lukion käynyt tuleva professori, historioitsija Gabriel Rein (1800–1867) Jääskestä, aloitti tosin opinnot Viipurin kymnaasissa lukuvuoden 1812 alussa. Hänestä tuli yksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajäsenistä ja seuran esimies. Rein toimi 1800-luvun puolivälissä myös yliopiston rehtorina.¹⁶¹

Kukaan akateemista opintietä jatkaneista Viipurin ylioppilaista ei liioin päätynyt kaupan tai teollisuuden palvelukseen, johon monialainen koulujärjestelmä pohjusti. Sen sijaan liikeala veti puoleensa lukion keskeyttäneitä.

Heihin kuului esimerkiksi viipurilaisen kauppiaan Karl Roseniuksen lahjakkaaksi mainittu poika Karl, joka jatkoi isänsä uraa menestyksekkäästi, kauppias-tehtailija Jakob Lundhin poika Nicolaus, kuvernementinarkkitehti Johan Stråhlmanin poika Johan sekä suomalaisten kauppiaiden pojat Kalle Rongainen ja Antti Tikkanen.¹⁶²

Kauppan alalle päätyivät myös monet opintiansä piirikouluun päättäneistä. Kiinnostavan uran teki esimerkiksi Lappeenrannan ja Viipurin piirikouluja käynyt Adam Kiiski, myöh. Wilke (1798–1847), joka työskenteli vuosikymmeniä Hackmanin kirjanpitäjänä, harjoitti omaa liiketoimintaa ja lahjoitti testamentissaan varoja käytännönläheisen rahvaankoulun perustamista varten.¹⁶³ Piirikoulujärjestelmä – sen piirissä saksan ja venäjän kielen, kaunokirjoitustaidon ja matemaattisten valmiuksien omaksuminen – saattoikin selittää Viipurille ominaista säätykiertoa, joka nosti useita suomalaisen rahvaan jäseniä paikalliseen kauppiaskuntaan.¹⁶⁴

Kauppan alaakin tavallisempi uratie lukion keskeyttäneille oli silti sotilaallinen. Keskeyttäjät päätyivät moninaisiin tehtäviin Venäjän armeijassa suhteellisesti paljon ylioppilaita useammin.¹⁶⁵

LUKIO SOSIAALISEN NOUSUN VÄYLÄNÄ

Valistuksen oppeihin liittyi ajatus kaikille avoimesta opetuksesta.¹⁶⁶ Lukioon pystyi varojen salliessa hakeutumaan kuka tahansa, joka pystyisi opinnoista suoriutumaan. Viisi vuosien 1805–1811 aikana opintonsa aloittaneista ja akateemiselle opintielle jatkaneista 46 oppilaasta ei ollut säätyläistaustaisia, mutta onnistui määrätietoisten opintojen ansiosta nousemaan yhteiskunnan portaita. Kolme näistä oli Itä-Savon ja Viipurin Karjalan maalaiskansan poikia, yksi kauppaakin harjoittavan talollisen poika Sortavalasta sekä yksi räätälimestarin poika Viipurista. Neljä näistä nuorista aloitti lukion keskimääräistä kypsemässä iässä, pääsääntöisesti 18–20-vuotiaina, ja osalle opetuskieli tuotti suuria vaikeuksia. Kaikki viisi olivat silti erityisen motivoituneita opiskelijoita. Seuraavassa käydään matrikkelitietojen avulla läpi heidän urapolkujaan.

Kerimäkeläisen talollisen Olli Tynkkysen poika Juho, joka oli saanut Savonlinnan piirikoulussa nimen Johan Tykén (1787–1835), opiskeli kymnaasissa menestyksekkäästi vuosina 1806–1810. Hän sai jokaisen vuosikurssin tutkintotilaisuudessa kirjastipendin. Tykén otti lukion jälkeen vuoden ajaksi vastahakoisesti kotiopettajan työn Valkealassa kapteeni Löfmanin perheessä. Siellä hän sai nähtävästi hankittua riittävästi varoja opiskellakseen Tarton yliopiston opettajaseminaarissa. Hän vaihtoi kuitenkin oppialansa teologiaan. Tykén toimi vuodesta 1813 Savonlinnan piirikoulun opettajana ja suoritti pappistutkin-

non vuonna 1823. Hän toimi vuodesta 1826 kuolemaansa 1835 asti Säämingin ja Savonlinnan kirkkoherrana.¹⁶⁷

Tykénin kanssa samaan aikaan Viipurin kymnaasia kävi talollinen Aatami Simonpojan poika Elias Aataminpoika (1787–1859). Savitaipaleen Lyytikkälästä tullut Elias oli käynyt Ruotsin puolella Loviisan triviaalikoulun ja saanut lisäksi yksityisopettajalta lukioon valmistavia tunteja – epäilemättä ainakin saksan kielessä. Kouluvuosina Elias sai sukunimen Holmstein. Tykénin tavoin myös Holmstein menestyi kymnaasissa mainiosti. Vuosittaisten tutkintotilaisuuksien yhteydessä hänelle annettiin kirjapalkinnoksi muun muassa latinan ja kreikan kieliopit sekä seitsemän osaa Liviuksen teoksia. Holmstein palkittiin kiitoksin vielä lukion päättötilaisuudessaakin, mutta hänen jatko-opintonsa Tarton yliopiston opettajaseminaarissa kangertelivat. Katsottiin, että hänet oli päästetty yliopistoon liian varhain tukalan taloudellisen tilanteensa perusteella.

Haasteet eivät kuitenkaan lannistaneet Holmsteinin tiedonjanoa. Hän päätyi opiskelemaan jumaluusoppia Tarton yliopistossa vuosina 1810–1812, hankki lisäksi tuloja Haminan piirikoulun opettajana ja suoritti pastoraalitutkinnon vuonna 1821. Holmstein sai kirkkoherran viran vuonna 1838 Ristiinasta ja yleni kymmenen vuoden kuluttua Etelä-Savon rovastiksi.¹⁶⁸

Samoina vuosina (1806–1811) Tykénin ja Holmsteinin kanssa kävi lukiota viipurilaisen räätälimestarin poika, Carl Jonas Homann (1792–1860), joka oli saksalaisen seurakunnan jäsen. Koulusta päästyään Homann opiskeli jumaluusoppia Tarton ja Turun yliopistoissa, mutta joutui jättämään varojen puutteessa opinnot kesken. Saksan ja venäjän taito turvasivat hänelle silti kunniallisen työuran. Homann toimi vuosina 1815–1827 Viipurin ensimmäisen alkeiskoulun opettajana ja sittemmin Pietarin löytölastenkodin kassanhoitajana.¹⁶⁹

Puolisäätyläinen, talonpoikaiskauppiaan poika Aleksanteri Uimonen (myöh. Alexander Espensee) opiskeli kolmessa yliopistossa – Pietarin mediko-kirurgisessa akatemiassa sekä juridiikkaa Tartossa ja Turussa. Tutkintoa tekemättä hän päätyi lopulta Sortavalan postimestariksi.¹⁷⁰

Kaikkein vaatimattomimmista taustoista Viipurin lukioon ponnisti torpparin poika Aatami Häyhä (myöh. Adam Höijer, s. 1796) Viipurin maaseurakunnan Tervajoelta. Ahkeraksi ja nopeaksi oppijaksi kiitetty Häyhä sai jo piirikoulussa 50 ruplan stipendin ja aloitti lukion 14-vuotiaana. Hän opiskeli Höijer-nimisenä Turun akatemiassa ja papiksi hänet vihittiin vuonna 1818. Kielellinen lahjakkuus ja erinomainen venäjän taito pohjustivat Höijerin poikkeuksellista sääty-nousua. Ennen pastoraalitutkintoa (1829) hän suoritti venäjän kielen opettajan tutkinnon (1825) ja opetti kieltä Helsingin triviaalikoulussa, kunnes hänet nimitettiin vuonna 1830 Käkisalmen kirkkoherraksi. Myöhemmin hän toimi virkansa ohella Käkisalmen piirikoulun koulutarkastajana. Vuonna 1842 Höijer

siirtyi suuriruhtinaanmaan itäiselle rajaseudulle ottaakseen vastaan Kivennavan kirkkoherran viran. Muutaman vuoden kuluttua hän yleni Käkisalmen eteläisen rovastikunnan rovastiksi.¹⁷¹

Venäjän taito oli portti uranousuun joillekin muillekin kansanomaista syntyperää olleille, kuten lukion keskeyttäneelle sääminkiläisen talollisen pojalle Peter Mikanderille (alk. Pekka Mikkonen), joka nimitettiin Kuopion triviaalikoulun opettajaksi. Myöhemmin venäjän taito loi etenemisen mahdollisuudet esimerkiksi alan professuurin saaneelle Karjalan historian harrastajalle Matthias Akianderille (ent. Akkanen, 1802–1871), talollisen pojalle Jääskestä.¹⁷²

ENSIMMÄISTEN OPETTAJIEN PERINTÖ

Saivatko oppilaitaan runouden, kansan ja kirjallisuuden pariin kannustaneet opettajat työnsä jatkajia? Syystä tai toisesta tulokset jäivät laihoiksi. Tietoinen vetoaminen oppilaiden korkeampiin vaistoihin ja isänmaallisiin tunteisiin ei synnyttänyt paikallispatrioottista liikehdintää, eikä sitä enää kulttuuritaistelun vuosina tavoiteltukaan.¹⁷³ Asiaan kiinnitettiin huomiota jo 1860-luvulla, jolloin todettiin, että vain noin kymmenesosa koko saksankielisen lukion kauden (1805–1841) oppilaista omistautui ”isänmaallisille aiheille”.¹⁷⁴ Vaikka opettajakunnassa vallitsi erityisesti 1840-luvun alun kielenvaihdon aikaan isänmaallinen henki, suomalaisuusaate – myös sen itäisessä kansanvalistuksellisessa muodossaan – jäi viipurilaisten ylioppilaiden kosmopoliittisille enemmistölle vieraaksi 1800-luvun lopulle saakka.¹⁷⁵

”Isänmaalle omistautuneiden”, kansallisten tieteiden pariin hakeutuneiden tai saksankielistä kirjallisuutta julkaisseiden ylioppilaiden osuus jäi 1800-luvun alussa koko saksankielisen ajan keskiarvoa pienemmäksi, mikä on luonnollista. Heterogeenisen oppilaspuhjan positiot suhteessa kansaan olivat vielä kovin vaihtelevia, ja ryhmien välille solidaarisuutta luovan romanttisen kansakuntäkäsityksen syntyminen oli vasta tulevaisuuden asia.¹⁷⁶

Vain kolmen vuosina 1805–1811 lukion aloittaneista 46 koulukkaasta tiedetään myöhemmin harrastaneen suomen kieltä tai olleen aktiivinen kansanvalistaja. Nämä kolme olivat karjalaisten pappissukujen jälkeläiset Josef Wegelius (1794–1859), Anders Josef Europaeus (1797–1870) ja Gustav Vilhelm Wirenius (1798–1846). Kaikki kolme olivat varttuneet lapsuusvuosinaan itäsuomalaisella maaseudulla kansan parissa ja osasivat suomea hyvin. Miesten tulevalla urallaan oli yhtäläisyyksiä. Kaikki tekivät 1820-luvulla filosofian tohtorin tutkinnon, kouluttautuivat papeiksi ja etenivät hengenmiehen urallaan lääninrovasteiksi – Europaeus Yli-Karjalan, Wirenius Haminan ja Wegelius Käkisalmen pohjoiseen rovastikuntaan.¹⁷⁷

Kolmikosta vanhin oli Kiteellä Ruotsin Karjalassa syntynyt Josef Wegelius, joka opiskeli kymnaasissa vuosina 1807–1811. Hän jatkoi opintojaan Tarton yliopistossa filosofian tohtoriksi, puolusti lisäksi sittemmin Turun akatemiassa suomen kielioppia käsittelevää maisteriväitöskirjaa ja suoritti pappistutkinnon. Ennen pappisvihkimystään ja nimitystään Ruokolahden kirkkoherraksi (1832) Wegelius hankki elantonsa entisen lukionsa kreikan ja saksan kielten yliopettajana ja koulun tarkastajana, ja hänet mainittiin suomen kielen ystävien joukossa. Hän liittyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseneksi jo sen perustamisvuonna 1831.¹⁷⁸

A. J. Europaeus puolestaan opiskeli kymnaasissa vuodet 1810–1815. Hän sai jo varhain kutsumuksen tavallisen kansan käytännönläheiseen kouluttamiseen, mistä kertoo lukioaikainen päiväkirjamerkintä: ”Ei liene niinkään hullu minun tämännäpäiväinen ajatukseni perustaa talonpoikaislapsille koulu, jossa opetettaisiin uskontoa, kirjoitusta, lukemista, laulua, maataloutta, vähän maantietoa ja luonnonhistoriaa”.¹⁷⁹ Ylioppilasvuosinaan Europaeus toimi Turun romantiikan suomalaiskansallisesti heränneiden piirissä, mutta kiinnittyi myöhemmällä urallaan valistuksen perintöön: kansanvalistuksen edistäjäksi ja opettajaksi, toisaalta tietokirjailijaksi, joka teki spekulatiivisia tulkintoja Suomen kalevalaisesta muinaisuudesta.¹⁸⁰ Europaeus toteutti opettajan kutsumustaan ylioppilasvuosinaan Savonlinnan piirikoulussa ja vuosina 1825–1832 Viipurin lukion historian yliopettajana. Pastoraalitutkinnon Europaeus teki vuonna 1829, minkä jälkeen hänet nimitettiin Liperin kirkkoherraksi, sittemmin lääninrovastiksi ja 1860-luvulla valtiopäivämieheksi.¹⁸¹

Europaeus perusti Liperin seurakuntaan kansalle tarkoitetun kirjaston jo ennen Johan Vilhelm Snellmanin (1806–1881) vuonna 1844 *Saima*-lehdessään aloittamaa kansallista herättelytyötä. Vuosisadan puolivälin jälkeen hän pystyi toteuttamaan nuoruuden aikaisen haaveensa kansalle tarkoitetusta koulusta.¹⁸² Paikallista talouselämää ja asukkaita palvellut työ heijastelikin niin kutsutun itäisen fennomanian valistuksellisia hyveitä.¹⁸³ Europaeuksen henkilöhistoriassa niitä pohjusti jo kouluaikainen opettajankutsumus, johon saksalaisten opettajien aatteellisen työ saattoi vaikuttaa.¹⁸⁴

Europaeuksen kanssa Viipurin kymnaasia kävi samaan aikaan Gustav Vilhelm Wirenius, joka teki pappistutkinnon jo 20-vuotiaana vuonna 1819. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseneksi vuonna 1837 otettu Wirenius julkaisi 1820–1830-luvuilla melko merkittävän suomenkielisen tuotannon. Siihen kuuluivat Cederwallerin kirjapainon painattamat pieni suomi-ruotsi-sanakirja (1827) sekä maaherran määräyksestä käännetty ohjekirja koleran leviämisen ehkäisemiseksi (1831).¹⁸⁵ Kulttuurihistoriallisesti merkittävimmän työn Wirenius teki vuosina 1833–1836 toimittamalla *Sanan saattaja Viipurista* -sanomalehteä,

jota myös Europaeus avusti säännöllisesti. Lehteä julkaisi Wireniuksen, Juteinin ja pastori Abraham Poppiuksen perustama Sanoma-Seura, jonka tarkoituksena oli ”nostaa suomen kieli nykyisestä alennustilastansa uuteen kukoistukseen”.¹⁸⁶ Wireniuksen omat tekstit *Sanan saattajassa* osoittivat ensisijaisesti romanttista kiinnostusta Suomen kansan historiaan ja muinaisuuteen. Lehdelle ominainen yhteiskuntakritiikkikin orasti jo alkuvuosina lähinnä Jaakko Juteinin ja Adam Wilken kalevalamittaisten runojen sanomassa: suomi oli tulevaisuudessa saatava hallinnon ja opinkäynnin kieleksi.¹⁸⁷

Monet Viipurin kymnaasin oppilaat osoittivat myöhemmin kiinnostusta kotimaakuntansa menneisyyttä kohtaan. Karjalan historiasta kirjoittivat niin Wirenius ja A. J. Europaeus kuin muutamaa vuotta myöhemmin lukiota käyneet Gabriel Rein ja Matthias Akiander, jotka nousivat 1830-luvulla suomalaisen tieteenharjoittajien eturiviin. Kiinnostusta Karjalan historiaan sytyttivät vielä kouluvuosina enemmän innostavat opettajapersoonat kuin katolista aikaa tai sotilaallisia valloituksia käsitelleet kouluohjelmatekstit. Ajatuksen kansakunnan yhteisen muinaisuuden rakentamisesta tarvittiin silti vielä yliopistoaikojen arwidssonilaista romantiikkaa.¹⁸⁸

Aktiivinen kannustaminen runouden pariin tuotti kymnaasissa jostain syystä vain niukan jälkikasvun. Edellä mainitut suomalaiset papit kirjoittivat pääasiassa asiatekstejä, jos kohta intohimon palosta ja vapaa-ajan harrastuksenaan. Wirenius julkaisi lisäksi *Sanan Saattajassa* ajoittain ajatuksiaan kalevalamitassa.¹⁸⁹ Kymnaasin ensimmäisestä oppilaspolvesta nousi silti esiin Wireniusta nimekkäämpikin runoilija: saksankielinen Alexander Wulffert. Wulffert työskenteli 1820-luvulla sanomalehtimiehenä pietarilaisessa *St. Petersburger Zeitung* -sanomalehdessä ja saksansi samalla Pushkinin tuotantoa ja muuta venäläistä kirjallisuutta.¹⁹⁰ Wulffert oli ensimmäisiä suomalaisia, jolle kirjoittaminen oli Suomea laajemman lukijakunnan ansiosta aito tulonlähde.¹⁹¹

Ylioppilasvuosinaan Wulffert oli hankkinut monien Vanhan Suomen ylioppilaiden tapaan tuloja opettamalla seudun piirikouluissa – vuosina 1809–1811 Lappeenrannassa historiaa, maantiedettä ja kirjallisuutta ja vuodesta 1811 Viipurissa uskontoa, saksankielistä kirjallisuutta ja ranskaa. Venäjän, saksan ja ruotsin taito sekä lainopillinen tutkinto loivat Wulffertille tämän jälkeen mahdollisuudet näyttävään virkauraan. Hän työskenteli niin kenraalikuvernöörinkansliassa, Pietarin ja Itämerenmaakuntien oikeuskollegiossa kuin ministeri-valtiosihteerinvirastossakin. Kirjallisen uransa hän päätti lopullisesti saatuaan nimityksen Helsinkiin postihallituksen päätirehtööriksi vuonna 1833.¹⁹²

OPETUKSEN JATKUVUUS

Vanhan Suomen alueen opettajapula helpotti, kun opettajarekrytointi muuttui omapohjaiseksi lukion entisten oppilaiden avulla. Tämä oli ollut yksi lukio-opetuksen tavoitteistakin. Monet Viipurin kymnaasin käyneet ylioppilaat rahoittivat teologian tai juridiikan opintojaan opettamalla Vanhan Suomen alkeis- ja piirikouluissa tai sijaisena lukiassa.¹⁹³ Ensimmäisen polven saksalaisten opettajien perintöäkin välittyi samalla uusille vuosiluokille. Purgold tosin valitteli kehitystä vuonna 1813, koska piti tärkeänä, että opettajat tulisivat jatkossakin saksankielisiltä alueilta. Lukion viidestä yliopettajan toimesta kahta hoiti silti jatkossakin pitkään saksalainen: Diedrich Mangelus opetti latinaa vuosina 1814–1832 ja Johann Gottlieb Loebnitz uskontoa, filosofiaa ja antropologiaa vuosina 1813–1840.¹⁹⁴

Neljä kymnaasia vuosina 1805–1811 käyneistä oppilaista toimi myöhemmin itsekin koulun yliopettajina.¹⁹⁵ He olivat luonnontieteiden yliopettajat Alexander Joachim Tesche¹⁹⁶ (opettajana 1814–1821, ajoittain myös uskonnonopettajana 1840-luvulla), joka joutui toimensa alussa oppilaiden väkivaltaisen hyökkäyksen kohteeksi, sekä Fredrik Stråhlman (1821–1835), sotakesän 1808 kouluohjelman nuori luonnonkuvaaja. Aiemmin mainittu Josef Wegelius taas opetti vuosina 1819–1837 saksalaista ja kreikkalaista filosofiaa, retoriikkaa ja runoutta ja harrasti kansankielistä kirjallisuutta. Kansan kouluttamisesta ja karjalaisesta muinaisuudesta kiinnostunut A. J. Europaeus puolestaan oli historian, maantieteen ja tilastotieteen yliopettajana vuosina 1825–1832.¹⁹⁷

Viipurin saksankielisen väestön kiinnostus suomenkieliseen kulttuuriin ei sekään hiipunut kokonaan opettajien ensimmäisen sukupolven lähdettyä. Jatkuvuutta osoittaa, että kymnaasin pitkäaikainen latinan yliopettaja Diedrich Mangelus toimitti vuosina 1823–1832 *Wiburgs Wochenblatt* -sanomalehteä, jonka liitteessä hän julkaisi vuonna 1824 suomeksi 25 viipurilaiskirjailija Jaakko Juteinin kalevalamittaista runoa.¹⁹⁸

Lukion toisen opettajapolven työ valoi jo pohjaa niin kutsutulle valistukselliselle tai itäiselle fennomonialle, jonka varhaisia osoituksia oli *Wochenblattin* suomenkielisen seuraajan, *Sanan saattaja Viipurista* -sanomalehden julkaiseminen 1830-luvun alkupuolelta lähtien, opettajien avustamana sekin.¹⁹⁹ Lehden painaja Anders Cederwaller olisi kuitenkin toivonut enemmän valittaessaan 1830-luvun puolivälissä, että Viipurin opettajat tekivät ”vain välttämättömän odottaessaan kirkkoherran virkoja”. Riittävän moni ei vielä ollut kiinnostunut yhteisten asioiden hoitamisesta.²⁰⁰

OPETTAJIEN TYÖN MERKITYS

Viipurin kymnaasissa pyrittiin 1800-luvun alussa kasvattamaan kirjallisesti sivistyneitä, moraalisesti jaloja ja maansa sivistysolojen parantamisesta kiinnostuneita nuorukaisia. Sama koski pitkälti piirikouluakin. Siksi oppilaita kannustettiin muun ohella tutustumaan paikalliseen kieleen ja kansan tapoihin. Tavoitteena oli saada oppilaat ymmärtämään suomalaisten omaleimaisuus kansana, vaikka vuosisadat Ruotsin osana olivat Platen mukaan häivyttäneet suomalaisten alkuperäisiksi ja arvokkaiksi ajateltuja piirteitä. Muun Suomen Venäjän keisarikuntaan liittämisen aikoihin suomalaista itseymmärrystä alettiin kiinnittää kulttuurisesti yhä enemmän saksalaisen maailman ja poliittisesti Venäjän keisarikunnan konteksteihin. Opettajien historiaesseissä rakennettiin samalla suomalaiselle kansalle yhteistä menneisyyttä. Kansakuntakäsitys ei silti ollut vielä suoranaisesti romanttinen, koska varhaisimman muinaisuuden ja mytologian systemaattinen selvittäminen jäi Thiemen yksittäisiä tekstejä lukuun ottamatta tulevaisuuden asiaksi. Kansanrunouden osin mielikuvituksellisenkin historiallistamisen ja Karjalaan paikantamisen otti lukion ensimmäisistä oppilaista myöhemmin asiakseen erityisesti A. J. Europaeus, joka toimi 1820–1830-luvuilla lukion opettajana itsekin.

Saksalaisen opettajakunnan työmuodot sijoittuvat varhaisen kulttuurisen nationalismin viitekehykseen, mutta eivät rinnastu täysin läntisen Suomen epäpoliittiseen fennofiliaan. Sitä erottavat suuntauksesta sosiaaliset päämäärät, joita Viipurin opettajakunnalla oli heidän ohjatessaan koululaisten mielenkiinnon kohteita. Vanhan Suomen jyrkät yhteiskunnalliset hierarkiat olivat ehkä syynä siihen, että Thiemen *Finnlandissa* ja Purgoldin varhaisissa kouluteksteissä orasti piiloviesti, joka kannusti säätyjen lähentämiseen tai ainakin aikaisempaa myötätuntoisempaan suhtautumiseen tavallista kansaa kohtaan. Vasta myöhemmin, 1840-luvulla, snellmanilainen kansallinen herätys ja valistuksellinen fennomaaniliike esittivät vastaavanlaisen ajatuksen selväsanaisesti.

Niin kutsutun itäisen tai valistuksellisen suomalaisuusliikkeen eurooppalaisena viitekehyksenä oli itäisen Keski-Euroopan pienten kansojen varhaisnationalismi ja hieman myöhemmin hegeliläisyyden itäinen suuntaus, jotka korostivat valistustyön merkitystä kansallishengen kohottamisessa.²⁰¹ Liikkeen alkujuuriksi on Snellmanin herätystä edeltävällä ajalla nähty Jaakko Juteinin Viipurissa 1810-luvulla aloittama julkaisutoiminta, savo-karjalaisten ylioppilaiden 1830-luvulla käynnistämä kansanvalistustyö sekä 1830–1840-lukujen viipurilainen sanomalehtikirjoittelu. Niiden katsotaan luoneen pohjaa seudun suomalaisuusliikkeen järjestäytymiselle 1840-luvun puolivälissä. Tuolloin runebergiläisen romantiikan aikana opiskellut uusi lukion opettajapolvi perusti yhdessä rahvaasta nousseiden kauppiaiden ja yksittäisten Viipurin hovioikeu-

den tuomareiden kanssa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sisarjärjestön, ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Viipurissa”. 1810-luvun taitteessa lukiota käyneiden pappien toiminta opettajina ja lehtimiehinä ulottaa aikajatkumon vieläkin varhaisemmaksi, vuosien 1805–1811 koulumaailman filantrooppiseen aatepohjaan ja kieltä ja kansaa käsittelevien aiheiden tutkimiseen. Muutama lukion ensimmäisistä oppilaista säilytti tämän juonteen myöhemmälläkin urallaan, vaikka valtaosa keskittyi hoitamaan virkatehtäviään Suomen suuriruhtinaskunnassa tai Venäjällä. Pietariin ja kauemmaksikin keisarikunnan tehtäviin hakeutumiseen vaikutti tässä sukupolvessa vielä oppilaiden ruotsalais-latalinalaisesta sivistyksestä poikennut koulutus pohja.

Herderin ajattelun merkitys kansakunnan rakentamiselle tunnustetaan erityisen tärkeäksi Suomen kaltaisilla eurooppalaisilla reuna-alueilla, joilta puuttui yhteys antiikin sivistysperintöön.²⁰² Esimerkiksi Porthanin ja Herderin yhteydet onkin selvitetty tarkkaan, samoin Snellmanin ajattelun kannalta olennainen Hegel-reseptio.²⁰³ Useimmissa fennofiliaa ja myöhempää kansallisuus-aatetta käsittelevissä tutkimuksissa Vanhaan Suomeen toista reittiä kulkeutuneet aatteelliset vaikutteet on kuitenkin sivuutettu. Turun akatemian piirien ohella myös Viipurin saksalaisopettajien mahdollinen merkitys niin Herderin kuin jenalaisten Schellingin, Herderin, Hegelin ja Schillerin ajattelun välittäjinä vaatiikin vielä oman erikoistutkimuksensa.²⁰⁴ Tämä voi tuoda Suomen 1820–1830-lukujen sivistyshistoriaan uusia sävyjä.

Viipurin kymnaasin ensimmäisellä saksalaisopettajien sukupolvella ei ollut valtiollisia päämääriä, mutta opetuksella oli kiistattomat paikallispoliittiset tavoitteensa. Venäjälle menestyksellinen Suomen sota heijastui aikansa koulu-teksteihin ja niiden teemavalinnoissa näkyi pyrkimys rauhaan palaamisen ja kahden eri Suomen yhdistämisprosessin helpottamiseen. Ylevien tavoitteiden takana oli toisaalta saksalaisten omia kulttuurinationalistisia intressejä: muun Suomen venäläisvalloitus herätti optimistia ajatuksia saksalaisen kulttuurilähetyksen laajentamisesta Turun rauhan rajan länsipuolelle. Kävi kuitenkin toisin. Kun opettajien ”Suomi” laajeni vuoden 1811 jälkeen pienestä venäläis-provinssista ruotsin kielellä hallinnoituksi, valtiota muistuttavaksi suuriruhtinaskunnaksi, saksalaiset joutuivat altavastajaan asemaan. Tämä muutti opettajakunnan asenteita siitä, miten suomalaista itseymmärrystä tulisi rakentaa. Käännettä lienee vauhdittanut Venäjän liberaalien virtausten kääntyminen taantumukseksi Napoleonin vuoden 1812 sotaretken jälkeen.

Osa ensimmäisen polven opettajakunnasta menetti työmotivaationsa, kun ajatus saksasta koko Suomen sivistyskielenä osoittautui tuulentuvaksi vanhan Suomen ja muun Suomen yhdistämisen jälkeisinä vuosina. Suomen suuriruhtinaskunnan keskushallinnon, Viipurin läänin yhdistämiskomitean

ja porvoalaisen hiippakuntahallinnon käskyttäväksi koettu politiikka jyrkensi opettajien suhtautumista suomalaisten omaehtoisen kansallisen tietoisuuden kohottamiseen. Purgoldin kouluohjelma vuodelta 1813 julisti kansan kulttuuritason nostamisen onnistuvan vain saksan kielen ja saksalaisen sivistyksen avulla.

Ajatus saksalaisesta kulttuurilähetyksestä jäi unohduksiin vuosikymmenten ajaksi. Kun Vanhan Suomen koululaitoksen lähihistoriaa alettiin 1860-luvulta lähtien selvittää, Purgoldin ajatukset saksalaisten kulttuurisesta ylivallassa herättivät lähinnä epäuskoa. Niitä paheksuttiin ruotsinmielisten ajankohtaisiin pyrkimyksiin rinnastuvina aatteina. Thiemen *Finnland* sai huomiota paljon harvemmin, ja silloinkin yksipuolisesti kansan elämän epäkohtien kuvaamisesta.

Opettajakunnan innostusta maantieteellistä työpiiriään kohtaan ei silti motivoinut ainoastaan muun Suomen venäläisvalloitukseen liittynyt opportunismi. Varsinkin Thiemen aidosta ja lämpimästä suhteesta Suomeen todistavat vuodesta 1807 julkaistut tieteelliset tekstit, samoin suomen kielen opetteleminen ja suomen kieliopin kirjoittaminen. Itäisen Suomen sivistyshistoria olisi voinut näyttää toisenlaiselta jo ennen *Kalevalasta* pontta saanutta kansallisten tieteiden syntykautta, jos Thieme olisi jäänyt lopuksi iäkseen Suomeen.

Viitteet

- 1 Kiitän Koneen Säätiötä vuonna 2014–2015 saamastani tutkijastipendistä, joka mahdollisti artikkelin aineiston kokoamisen.
- 2 L. L. L. [Ludwig Leonard Laurén] 1877, 297–298; Akiander 1866; ”Om Wiborgs Gymnasium, 1805–1841” 1843; ”Opetuslaitoksista Viipurin läänissä” 1874.
- 3 Hösch 1993; Pärssinen 1927; Schweitzer 1993; 2008; toim. 2010; Schweitzer (hg.) 2012 tutkimusartikkeleineen.
- 4 Schweitzer (hg.) 2012.
- 5 Haltsonen 1945, 90–101; L. L. L. 1877 (Laurén) tuntee Thiemen teoksen, ja teos oli hankittu SKS:n kirjaston kokoelmiin 1860-luvulla. Muutoin siihen ei kiinnitetty huomiota esimerkiksi sanomalehtikirjoittelussa.
- 6 Haltsonen 1945; Hirn 1959, 1–3, 12, 15; vrt. myös Hietala 1982, 132. Jo L. L. L. 1877 kiinnittää huomion kulttuurivaikutteiden suuntaan. Turun romantiikan termin lanseerasi Werner Söderhjelm (1915), joka katsoi jakson päättyvän A. I. Arwidssonin muuttoon Turusta 1823. Sittenkin tämäkin suuntaus on liitetty pikemmin uushumanismiin ja porthanilaiseen traditioon. Ajankohtainen katsaus Turun romantiikkaan, ks. Sarjala 2018, 69–81. Turun romantiikan lyhytaikaisuudesta ja romanttisten piirteiden ohuudesta ylipäättään, ks. myös Klinge 1967; 1984.
- 7 Schweitzer (hg.) 2010; Schweitzer 2012; Knapas 2014, 443–446; 2016; Neureuter 2010, 85–87; Neureuter 2012; Schweitzer 2012a, 138.
- 8 Melartinin sitoutuneisuudesta Ruotsin sivistysperintöön on kiistelty ja sitä on todettu myös vähätellyn. Toisaalta Melartin on haluttu nähdä korostuneesti

- baltiansaksalaisen sivistysajatuksen lipunkantajana ja sittemmin käytännöllisenä, kansankielen asemaa edistäneenä suomalaisuusmiehenä. Melartinin ja Alopaeuksen välisessä kiistassa Melartin on nähty (mielestäni aiheellisesti) edistyksellisenä osapuolena. Esim. Takolander 1926; Hietala 1982, 131-135 viitteineen; Klinge 1974.
- 9** ”Parikkalan kolmikko opin tiellä Vanhan Suomen saksalaisissa kouluissa”. A.J. *Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat*. 1966 Syyskuu N:o 1-2 (44-45).
- 10** Porvoossa sijaitsi muun Suomen ainoa lukio. Turussa sijainnut yliopistoon johtava oppilaitos oli puolestaan katedraalikoulu.
- 11** Esim. Akiander 1866; Hornborg & Lundén Cronström 1961; Kotivuori 2005; Johannes Roesslerin laatimalla ”August Thieme, ein ’Stiller’ in Land” -verkkosivustolla julkaistut aikalaietekstit; *Deutsches literarisches Leben in St Petersburg*; Deutsche Biographie.
- 12** Vrt. Akiander 1866, 12-13; Rajainen 1940, 158-170; Takolander 1926, 29-30; Väänänen 1975, 234-235, 274.
- 13** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 15; Rajainen 1940; Väänänen 1975, 199-213. Monet pappisuralle aikovat Vanhan Suomen nuoret pohjustivat yliopisto-opintojaan käymällä Tallinnan lukion, osa taas sai tarvittavan sivistyksen kotiopetuksessa. Väänänen 1975, 236. Ulkomailla opiskelemista koskevan kiellon jälkeen Vanhasta Suomesta tulleita nuoria ei opiskellut Turun Akatemiassa vuodesta 1798 vuoden 1801 loppuun. Sen sijaan nämä suorittivat kirjallisen pappitutkinnon Haminan konsistorissa. Väänänen 1975, 245, 273-274, 280-283, 286. Pappien heikko klassisten kielten taito herätti huomiota vuoden 1811-1812 piispantarkastuksessa, jonka arviointikriteereissä toki korostui läntinen, ruotsalais-latinalainen sivistysihanne. Matikainen 2014, 103-104; Väänänen 1975, 323, 338-340, joka todentaa Vanhan Suomen papiston sivistystason madaltuneen 1780-luvulla alkaen.
- 14** L. L. L. 1877, 302-305; Akiander 1866, 13; Hietala 1982, 136; Takolander 1926, 34.
- Tosin esimerkiksi Tarton yliopiston latinan opetus ei ainakaan aluksi vastannut ruotsalais-latinalaisen pappissivistyksen edellyttämää tasoa. Väänänen 1975, 286.
- 15** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 17-23.
- 16** L. L. L. 1877, 302.
- 17** Hietala 1982, 136-137; kouluhallinnon uudistamisesta, myös Rajainen 1940, 60-64; oppilasmäärästä, L. L. L. 1874, 300; Schweitzer 1993, 51-56.
- 18** Esim. Hirn 1959, 3; Schweitzer 1993, 53-54; Schweitzer 2013, 25.
- 19** Kaikesta päätelle tyttöjen opetus pyrki vain käytännön hyötyyn, eikä opetuksessa ollut isänmaallisia painotuksia. Vrt. Hietala 1982, 148.
- 20** ”Purgold, Ludwig”, *Deutsche Biographie*; von Recke & Napiersky 1859.
- 21** Hietala 1982, 149; myös Schulprogramm 1807, 36-37.
- 22** Tappe, August Wilhelm teoksissa von Recke & Napiersky 1859; *Deutsche Biographie*.
- 23** Hösch 1982, 40; Hirn 1959, 3.
- 24** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 31-32.
- 25** August Thiemeä ei tule sekoittaa vuonna 1809 Käkisalmen piirin koulutarkastajaksi nimitettyyn Gottfried Thiemeen (s. 1773). Thüringenissa syntynyt G. Thieme oli tullut Suomeen kotiopettajaksi vuonna 1796 ja toiminut Viipurin normaalikoulun opettajana vuosina 1799-1804. Vrt. Hösch 1993, 58; Hornborg & Lundén Cronström 1961, 40, 114.
- 26** Manninen 2000, 14.
- 27** ”German idealism”; *Deutsche Biographie*; Ziolkowski 1990, 228-237.
- 28** Rajainen 1940, 78-81; Väänänen 1975, 151
- 29** Rajainen 1940, 83.
- 30** Ollitervo & Immonen 2006, 8.
- 31** Rajainen 1940, 85.
- 32** Vrt. L. L. L. 1877, 118; Väänänen 1975, 267.
- 33** Roessler 2008-2012: August Thieme. Vita - Ausführlich.
- 34** Hirn 1959, 3.
- 35** Hösch 1993, 38-39; Takolander 1926, 29-30.

- 36** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 19–21; Hietala 1982, 142. Melartinin pedagogisista vaikutteista, ks. Hietala 1982, 146; Takolander 1926, 65–70.
- 37** Takolander 1926, 41.
- 38** Hirn 1959, 2, 4; Knapas 2016, 236–237.
- 39** Seume 1806, 96; Hirn 1959, 12.
- 40** Roessler 2012, 121; “Dichtkunst. Gedichte von Aug. Thieme“. *Allgemeine Literatur-Zeitung nro 2*, Nov 1849.
- 41** Leopold von Rankes Briefwechsel 2016 (1932), 116; Rajainen 1940, 83. Roessler 2012, 120–122. Myöhemmin Thieme oli weimarilaisen *Stillen im Lande* -runoilijaryhmän jäsen. Schweitzer 2010, 19.
- 42** Thiemen tuotanto kokonaisuudessaan, ks. Kirjuchina 2010, 281–283. Thiemen näytelmistä, ks. tässä teoksessa Paavolainen, 190–192.
- 43** Hirn 1959, 8; “Dichtkunst. Gedichte von Aug. Thime“. *Allgemeine Literatur-Zeitung nro 2*, Nov 1849.
- 44** Haltsonen 1945, 93–100. Porthanin laaja sananlaskukokoelma oli palanut ennen sen julkaisemista. Ruthenian ohella Thieme julkaisi runojaan Mitaussa (nyk. Jelgava, Latvia) ilmestyneessä runollisessa *Wega*-taskukirjassa. Schweitzer 2010, 19. Mytologiaa käsittelevässä artikkelissaan hän toivoi, että joku ”nuori Ovidius” (*ein jung Ovid*) yhdistäisi yksittäisiä kansanrunoja suuremmaksi kokonaisuudeksi. Schweitzer 2010, 78.
- 45** Vrt. Ollitervo & Immonen 2006, 19–20.
- 46** Hirn 1959, 2.
- 47** Thiemen ja Louise Wahlin ohella Viipurissa avioituivat Tappe Henriette von Dannenbergin kanssa vuonna 1807 ja Melartin Natalia Sofia Sattlerin kanssa 1810.
- 48** Vrt. esim. Roessler 2012, 136.
- 49** Pöschmann 1806, 49.
- 50** Takolander 1926, 37–38.
- 51** Hornborg 1961, 19. Lukion kurssiohjelma esitetään kuvan muodossa, siksi sitä ei kuvata tässä seikkaperäisesti. Kuva teoksesta L. L. L. 1877, 307.
- 52** Hietala 1982, 147; Hirn 1959, 5.
- 53** Kotivuori 2005, Viipurin lukion oppilaat 1805–1811; koulussa aloitti yksi oppilas Ruskealasta, nimismiehen poika Henrik Laurenius, mutta hän kävi koulua vain yhden lukuvuoden. Hornborg & Lundén Cronström 1961, 83.
- 54** Hietala 1982, 138–139.
- 55** Hietala 1982, 139; Klinge 1974, 59; Rajainen 1940, 91.
- 56** Vrt. Hanska & Vainio-Korhonen (toim.) 2010.
- 57** Hietala 1982, 148; Tappe 1806, 21–22, 34.
- 58** Kuhn & Albrecht-Birker 2016. Lukion pedagogiikasta yleisesti, ks. myös Schulprogramm 1812.
- 59** Aleksanterin antamien koulustatuuttien mukaan musiikin ja tanssin opetus olisi ollut varojen salliessa mahdollista. L. L. L. 1877, 302.
- 60** Hietala 1982, 136.
- 61** L. L. L. 1877, 310.
- 62** Rajainen 1940, 178–179.
- 63** Ruuth & Kuujo 1973, 225.
- 64** Hietala 1982, 147.
- 65** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 29, 44. Henrik Johan oli saanut ennen lukiota vain kotiopetusta eikä hänen kotiseudullaan Kärkölässä puhuttu saksaa, mutta hän suoriutui nähtävästi veljensä avulla hyvin kahdesta ensimmäisestä vuosikursista. Ensimmäisenä lukuvuotenaan hän sai ahkeruudestaan kirjastipendin. Statuuttien mukaan kuvernementin koululaitoksen johtajan, tässä tapauksessa Melartinin, tuli erottaa oppilas. Nuorempi Melartin pestautui kauppalaivaan ja myöhemmin armeijaan. Hän kaatui myöhemmin kentällä Venäjän sotatoimissa. Parannuspenkistä myös L. L. L. 1877, 310, oppilaiden seurannasta 311–312.
- 66** Hornborg & Lundén Cronström 1961, passim.
- 67** Kouluohjelmista ja niiden merkityksestä kootusti, Schweitzer 2008 (1996), 130–160.
- 68** Esimerkiksi se että tärkein kirjallisuusfoorumi, Hallen *Literatur-Zeitung* noteerasi kouluteksteistä tunnetuimman eli August Thiemen *Finnlandin* ja kirjoittajan siitä laatiman puolustustekstin, osoittaa tekstien leviämispotentiaalia. *Finnland* on myös esimerkiksi Berliinin valtion-

- kirjaston kokoelmissa. Vrt. Schweitzer 2010, 19 ja Schweitzer 2012b, 114–116, jossa todetaan opettajien tutkielmat tarkoitettuna laajan lukevan yleisön tietoisuuteen. Kouluohjelmia julkaistiin vuosina 1806–1813, kunnes Suomen kouluviranomaiset lopettivat niiden rahoittamisen. Schweitzer 2012b, 126–127.
- 69** Vrt. esim. Klinge 2006; myös esim. Schulprogramm 1813, 6–12, 30–32.
- 70** Vrt. esim. Klinge 1974, 58–59; 2006; Schweitzer 1993, 51–55; Schulprogramm 1813, passim.
- 71** Purgold 1808.
- 72** Purgoldin tuotantoa: "Observationes criticae in Sophoclem, Euripidem, Anthologiam Graecam et Ciceronem. Adiuncta est Sophoclis e codice Jenensi varietas lectionis in scholia maximam partem inedita. Auctarium subiecit H. C. A. Eichstaedt" (1802); "Ueber die Bildung zur Poesie und Beredsamkeit" (1807; Programm); "Hellwig. Zum Besten der preußischen Verwundeten" (1808), ein Gedicht in Hexametern, das die kühne Befreiung preußischer Gefangenen bei Eisenach am 17. October 1806 durch den Lieutenant Hellwig feiert; "Ueber die Wichtigkeit der deutschen Sprache für gründliche Bildung" (1813; Programm) und: "Abälard und Heloise, oder die Fragen der Menschheit. Romantisch-Platonisches Gespräch" (1818). Lisäksi useita aatteellisia kirjoituksia *Ruthenia*-lehdessä. Postuumisti löytyi lisäksi taulukkumuotoinen lyhyt antiikin kreikan kielioppi, Sofokleen näytelmän saksannos, kaksi näytelmää ja runoja. "Purgold, Ludwig", Deutsche Biographie.
- 73** Schulprogramm 1808; Vrt. myös Hirn 1959, 5. Napoleonin offensiivien aiheuttaman vastarinnan merkitys saksalaisen romantiikan kääntymiselle patriotismiksi on tunnettu; tällainen kansallisuusajattelu välittyi kaikesta päätellen myös Suomenlahden rannikolle. Sarjala 2018, 69–70. Schulprogramm 1807, 24, 32: "*eurer Nation und Russlands Stolz su sein*".
- 74** Schulprogramm 1807, 32: "*Ueber die Bildung zur Poesie und Beredsamkeit*".
- 75** Niin kutsutun Viipurin pääkoulun kirjasto oli tuhoutunut tulipalossa vuonna 1793. Koulun kirjastoa oli alettu koota uudelleen tämän jälkeen. Viipurin kymnaasin kirjaston kokoelmissa oli koulun aloittaessa 293 nimekettä. Kirjasto tuhoutui uudelleen Viipurin tulipalossa 1836. Rajainen 1940, 154–156.
- 76** Tudeer 1945, 338–344; Purgold 1807, 30–37; Tässä teoksessa Knapas, 243–245.
- 77** Heininen 1988; Kunze 1988.
- 78** Schiller, Johann Christoph Friedrich von (Reichsadel 1802), Deutsche Biographie. Schiller-rinnastuksia tekee myös *Allgemeine Literatur-Zeitung* Thiemeä käsittelevässä artikkelisarjassaan vuonna 1849. Neureuter liittää Thiemen Politische "Maler-Kunstin" traditioon, jonka Johann Jacob Breitingen aloitti 1740-luvulla teoksessaan "Kritische Dichtkunst". Neureuter 2010, 84.
- 79** Thieme 1808a (2012); Hirn 1959, 9.
- 80** Käännös Teivas Oksala. Thieme 1808a (2012), 57–58; alkup. ks. Thieme 1808a (2012), 32: "*Hu! mich schaudet der Hütten, den Ritzen entwirbelt der Raunchscwal / Fels ist der Stubengrund nur, nacht drauf snarchet das Kind*".
- 81** Thieme 1808a (2012), 17–62. Thiemen arvotukset poikkesivat näiltä osin esimerkiksi Ruotsin hallinnon perinteisistä katsantokannoista. Ruotsissa itäsuomalainen kaskiviljely oli 1730-luvulta lähtien tuomittu metsänhaaskaukseksi. Käsitys vaihdantatalouden siunauksellisuudesta oli erilainen: Suomen suuriruhtinaskunnan hallinto piti vuoden 1812 jälkeen maatalouden sivuelinkeinoja yhtenä tärkeänä syynä Vanhan Suomen maatalouden heikkoon tilaan. Vrt. myös Sarjalan mainitsema synteesi suomalaisen aateilmaston pohjavirrasta, Sarjala 2018, 73.
- 82** Schweitzer 2012, 136.
- 83** Schweitzer 2010, 74; Schweitzer 2012, 134. Isänmaa ymmärrettiin kotiseuduksi, johon voitiin kohdistaa rakkautta, kun

- taas valtiollinen patriotismi merkitsi ennen muuta keisarilojaliteettia.
- 84** Ruuth & Kuujo 1973, 224.
- 85** Klinge 2009, passim.
- 86** Vrt. Schweitzer 2012, 137-138; myös Hirn 1959, 6.
- 87** Thieme esittää asian kolmannessa persoonassa: *”Der Zweck des Dichters war ... sodann aber dem Auslande eine möglichst umfassende Ansicht von dieser Provinz zu geben. Der jetzige Zeitpunkt selbst, der die allgemeine politische Aufmerksamkeit hieher lenkte, schien ihm [ihm tässä: runoilijalle itselleen] diesen Versuch nur um so verdienstlicher zu machen.”* Thieme 1808b (2012), 4-5; vrt. Schweitzer 2012, 134. Suomen sota lisäsi yleisesti ja hetkellisesti Suomeen kohdistunutta kansainvälistä kiinnostusta. Esimerkiksi saksalainen suuri yleisö luki Friedrich Rühnin laatimaa, vuonna 1809 julkaistua Suomen historian yleisesityksen *Finland und seine Bewohner*. Päivärinta 2009, 36.
- 88** *”Bemerkungen ueber ein ländliches Gedicht von Thieme, Finnland”* 1808, 149 ss. Tosiasiaa Suomea käsitteleviä runoja oli julkaistu 1700-luvulla, tunnettu on lisäksi professori Frans Michael Franzenin runo *”Finlands upodling”* (1800). Ks. myös Haltsonen 1945, 90-92; Klinge 2010.
- 89** Lehteä toimittivat esimerkiksi Johann Wolfgang von Goethe ja Alexander von Humboldt.
- 90** *”Werke der schönen Kunste”* 1810, 240.
- 91** Runoelmassa tosin mainitaan myös esimerkiksi Lapin miehen valmistamat sukset ja Kazanin Jumalanäidin katedraali Pietarissa. Myös maininta Britanniaan purjehtivasta tervalaivasta viitannee mannermaasulkemukseen aikana Ruotsin puoleiseen Suomeen.
- 92** *”Thieme, Carl August Gottlob”*. Deutsches literarisches Leben in St Petersburg.
- 93** Thuiskon eli Tuisto on saksalaisen kansakunnan symbolinen kantaisä, Tacituksen mukaan germaanien jumala. Schweitzer 2013, 12-13. Ks. alkuteksti Thieme 1808a (2012), 35.
- 94** *”... dann scheint auch die Nordwelt Traum mir der göttlichen Zukunft, Und ich press euch ans Herz ihr Brüder welche ich liebe, Söhne Thuiskons und Fennias Enkel, Ruthenias Hoffnung - ein Vaterland is nur unser - die Welt, zwei Kronen der Daseins, Tugend und Weisheit”*. Thieme 1808a (2012), 35.
- 95** Thieme 1808a (2012), 35-36. *”Und ich press euch ans Herz, Ihr Bruder, welche ich liebe, Söhne Thuiskos, Fennias Enkel, Ruthenias Hoffnung, hebend euch mit mir empor zu den Welten des heiligen Lichtreichs.”* Tässä esitetty tulkinta poikkeaa hiukan aikaisemmista, kosmopoliittista synteesiä korostavista tulkinnosta, esim. Schweitzer 2013, 12-14. Myös Neureuter 2010, 82. Schweitzer katsoo Thuiskonin hahmon liittävän germaanien kantaisänä yhteen niin Suomen entisen ruotsinkielisen kuin tuolloisen saksankielisen ylimystön. Ajatus sopii jälkiherderiläiseen traditioon, jossa suositettiin germaanisen heimon ja sen alakansojen mytologian hyödyntämistä. Schröder 2009, 237. Schweitzerkin näkee Thiemen silti ajatelleen, että suomalainen identiteetti voisi säilyä Venäjällä, mikäli suomalaiset käyttäisivät kulttuuri-kielensä saksaa. Fennia ja Ruthenia ovat feminiinisiä kansojen personifikaatioita, Thuiskon puolestaan maskuliininen. Schweitzer 2010, 79.
- 96** Manninen 2000, 76-82, 95.
- 97** Kajanto 2001. Lillienstedt toimi sittemmin valtaneuvoksena ja Uudenkaupungin rauhanneuvottelijana. Mainittakoon, että neuvotteluja pitkitti tuolloin erityisesti Lillienstedtin haluttomuus luovuttaa Viipuria Venäjälle. Paulinus-Lillienstedtin *”Finland”*-runon suomensi 1900-luvun alussa Kaarle Koskimies. Suomennos on julkaistu ensimmäisen kerran aikakauslehdessä *Aika* 17-18. 1.1.1910 nimellä *”Laulu Suomen suuriruhtinaskunnan kiitokseksi”*.
- 98** Hösch 1993, 33; vrt. Sulkunen 2004, 88-95. Myös Paulinuksen runoelma paikantui alueellisesti lähinnä Turun seudulle.

- 99** L. L. L. 1877, 309; "Finnland" 1859; Schweitzer (hg.) 2010; „Deutsche Dichter im Norden“. *Blättern für Literarische Unterhaltung* 337, 3.12.1830; "Dichtkunst. Gedichte von Aug. Thime". *Allgemeine Literatur-Zeitung* nro 260–261, Nov. 1849. Kaksiosaisessa artikkelissa Thieme mielletään Venäjän sensuurilaitoksen uhriksi, sillä hän lopetti julkaisutoimintansa *Peter I im Poltawa* -näytelmän takavarikoimisen jälkeen. Samassa yhteydessä *Finnlandin* totuudenmukaisuuden mainittiin tuottaneen Thiemelle loputonta kärsimystä (*unendliches Leid*) kunnian sijaan. Lannistavasta kritiikistä ja sensuurista runoilijan vaikenemisen ja maasta lähdön osamotiivina, ks. myös Alfred von Wolzogenin esipuhe Thiemen runokoelmaan, Roessler 2008–2012, Zeugnisse. Ks. myös Paavolaisen näytelmäesittely tässä teoksessa, 190–192.
- 100** Roessler 2012, 121.
- 101** Thiemen vaiheista, ks. hänen poikansa laatima biografiatexti, joka on julkaistu artikkelissa Hösch 1993, 59 ss; Schweitzer 2012, 134; Roessler 2008–2012: Roessler 2008–2012: August Thieme. Vita – Ausführlich.
- 102** "Wiborg" 17.9.1864; Schweitzer 2010, 75–78; Neureuter 2010, 85–87; Neureuter 2012, 127–128, 137; Schweitzer 2012a, 138; Hirn 1959, 4; Takolander 1926, 37–38; Linnén hyötyajattelusta, ks. Manninen 2000, 41–42, 58–61.
- 103** Vrt. Neureuter 2010, 87, joka luonnehtii Thiemen siirtyneen tuotannossaan vuoden 1811 jälkeen valistuksesta Biedermeier-runouteen ja näkee kehityksen ominaiseksi populaarikirjallisuudelle (*Breitenliteratur*) ja diletanttirunoudelle.
- 104** Schulprogramm 1808, 6–9; Takolander 1926, 38–39.
- 105** Schulprogramm 1808, 16–22.
- 106** Schulprogramm 1808; vrt. myös Hirn 1959, 14–15.
- 107** Schulprogramm 1808, 10–11.
- 108** Nimi esiintyy myös muodossa Strohlmann. Schulprogramm 1808, 17–18.
- 109** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 36–37.
- 110** Schulprogramm 1808, 16. Tommila 1989.
- 111** Schulprogramm 1808, 18–19; Hornborg & Lundén Cronström 1961, 39–40.
- 112** Schulprogramm 1808, 23; vrt. myös Schweitzer 2013, 21.
- 113** Schulprogramm 1808, 22–23; Hirn 1959, 7; Ruuth & Kuujo 1973; Hornborg & Lundén Cronström 1961, 24, 42–44.
- 114** Hösch 1993, 46; Ruuth–Kuujo 1973, 231. Pöschmann 1806, 48–49.
- 115** Tarkkaan ottaen "meidän provinssimme" (*unser Provinz*), oppilaiden ohella opettajankin työpiiri ja asuinalue.
- 116** Vrt. myös Hirn 1959, 7.
- 117** Käännös: Teivas Oksala. "Heil dir du glückliches Volk! noch trägst du im russigen Kleide / Tief in der bäurischen Brust die reinen Sitten der Unschuld / Wie frischfallender Waldschnee. Keine durchziehenden Völker / Senkten ihr Gift dir ins Herz, Noch schmücket euch heilige Einfalt". Thieme 1808a (2012), 34 (20).
- 118** Vrt. Manninen 2000, 236–240.
- 119** Ollitervo & Immonen 2006, 16–20; Neureuter 2012, 137.
- 120** Vrt. Schweitzer 2010, 79; Schweitzer 2012b, 116; suurten kulttuurikansojen ja pienten, kehittymättömänä pidettyjen kansojen välisestä jännitteestä varhaisromantiikassa ja kansallisromantiikan pohjana, ks. Sarjala 2018, 69.
- 121** Tällaista projektioppimista arvosteltiin Suomen suuriruhtinaskunnan koulu-toimessa. Viipurin läänin järjestämiskomitean koulumietintö (1816) moitti sanakirjahanketta siitä, että se ruokki lapsissa ennenaikaista ylimielisyyttä ja valoi vanhempiin petollisia toiveita. Schweitzer 2012b, 115, 117.
- 122** Kouluohjelmissa julkaistiin ylimmän luokan parhaat oppilastyöt ja esimerkiksi kirjastipendien saajien nimet, joten julkaistavat tekstit on valittu ja käsikirjoitus mennyt painoon verrattain myöhään. Vuosikertomusten tarkastelujakso päättyy kesäkuun 1. päivään, ja ne julkaistiin heinäkuun puolivälissä.
- 123** Rauhankriiseistä, ks. esimerkiksi Karonen 2013.

- 124** Leopold von Rankes Briefwechsel 2016 (1932), 116; "Thieme, Gottlob Karl August", *Deutsches literarisches Leben in St Petersburg*; "Purgold, Ludwig", Recke & Napiersky 1859, 451. Kiitän Dr. Robert Schweitzeria tittelin merkitystä selittävästä tiedonannosta.
- 125** Hösch, 1993, 46; Schulprogramm 1809, 4, 7.
- 126** Pöschmann 1806; Schulprogramm 1810, 3-11. Kouluohjelmissa ei viitattu esimerkiksi Saksassa vuonna 1809 ilmestyneeseen, historian professori Friedrich Rühsin kirjoittamaan Suomen historian yleisesitykseen *Finland und seine Bewohner*. Teos suhtautui varsin kriittisesti Suomen Venäjään liittämiseen, vaikka toisaalta näki sen luonnollisena kehityskulkuna. Esim. Schröder 2009, 229-234.
- 127** Schulprogramm 1810, 3-13; Hirn 1959, 10.
- 128** Schulprogramm 1810, 16-19.
- 129** Tarkiainen 1985, 229-231.
- 130** Teperi 1965, 13-17. Vaiheesta tarkemmin, esim. Kaukiainen 2012 sekä Rähän artikkeli tässä kokoelmassa.
- 131** Tarkiainen 1985, 230.
- 132** Tarkiainen 1985, 305; Takolander 1926, 44-45.
- 133** Tarkiainen 1985, 303-304; Takolander 1926, 42-44; myös Schweitzer 1993, 60-66.
- 134** Tarkiainen 1985, 305-307; Takolander 1926, 43-45.
- 135** Tarkiainen 1985, 306-307; Ruuth & Kuujo 1973; Takolander 1926, 41-43; Hietala 1982, 156-157; Hirn 1959, 11.
- 136** Akiander 1866, 12-13; Takolander 1926, 57-59.
- 137** Hietala 1982, 156-161; "Om Wiborgs Gymnasium" 1843.
- 138** "Melartin, Erik Gabriel", Forsman et al. (toim.) 1906-1922.
- 139** St. Petrischulesta kirjoitetut historiateokset, keskeisimpänä Ernst Friesendorffin ja Julius Iversenin *Zur Geschichte der St.-Petri-Schule in St. Petersburg* (Golicke, St. Petersburg 1879), eivät ole valitettavasti saatavilla Suomen kirjastoista. Siksi tässä artikkelissa ei ole mahdollista vertailla Viipurin lukion ja St. Petrischulen opettajakuntaa tai oppilaita. Edellä mainitun teoksen digitoiminen palvelisi koko Itämeren piirin kulttuurihistorian tutkimusta.
- 140** Hirn 1959, 11.
- 141** Hösch 1993, 61.
- 142** Johannes Roessler 2008-2012: August Thieme: Vita - Ausführlich; Roessler 2012, 220-221; Kirjuchina 2010, 283. Thiemen kirjoitusten kokonaisarvio tärkeimmällä saksalaisfoorumilla oli tuolloin kiittävä ellei suorastaan ylistävä, ks. "Dichtkunst. Gedichte von Aug. Thieme". *Allgemeine Literatur-zeitung* Nov. 1849. Muita aikalaisarvioita, ks. myös Roessler 2008-2012, "Zeugnisse".
- 143** Vrt. Klinge 2009, passim. Vuoden 1812 Venäjän sotaretki ei loppuvuoteen sijoittuvana heijastunut kouluohjelmien tekstien sisältöön. Vuoden 1812 kouluohjelma, joka käsitteli valistushengessä Venäjän kansallisuusvarallisuuden ja väestön lisäämisen keinoja, oli painossa jo ennen Napoleonin joukkojen hyökkäystä. Seuraavana vuonna taas julkaistiin Purgoldin essee saksan kielen tärkeydestä. Schulprogramm 1812; Schulprogramm 1813.
- 144** Werther, Friedrich, teoksissa Akiander 1866, 338-339 ja Hornborg & Lundén Cronström 1961, 31-33.
- 145** Schumann, "Purgold, Ludwig", *Allgemeine Deutsche Biographie* 26 (1888), 712-713; Hirn 1959, 11.
- 146** Hirn 1959, 15; Takolander 1926, 172-175.
- 147** Schulprogramm 1813, 6-8. Hietala 1982, 158-159; vrt. myös Hirn 1959, 10. Ks. esim. "Wiborg" 1864; "Finska eller tyska?" 1864; "Opetuslaitoksista Viipurin läänissä" 1874; "Aflidne rektor Ahrenbergs skoltal" 1886; Klinge 1974, 59.
- 148** Schulprogramm 1813, 14-20.
- 149** Schulprogramm 1813, 7-8; ks. myös Schweitzer 2013, 24-25.
- 150** Ks. esim. "Wiborg" 1864; "Finska eller tyska?" 1864; "Opetuslaitoksista Viipurin läänissä" § 874; "Aflidne rektor Ahrenbergs skoltal" 1886.

- 151** Ruuth-Kuujo 1973, 228. Vrt. myös L. L. L. 1874, 300. Näiden julkaisujen tietoihin ei ole luettu niitä vuosina 1805–1811 aloittaneita oppilaita, jotka päättivät koulunsa ja hakeutuivat yliopistoihin vasta vuodenvaihteen 1811/1812 jälkeen.
- 152** Kotivuori 2005, Viipurin lukion oppilaat 1805–1811; Blomstedt 1949.
- 153** Vrt. L. L. L. 1877, 305–308.
- 154** Kotivuori 2005, Viipurin lukion oppilaat 1805–1811.
- 155** Ruutu 1930, 103–105.
- 156** Juteini 1816.
- 157** Järvinen 2010, 51.
- 158** Kotivuori 2005: Clayhills, Niclas 7708.
- 159** Kotivuori 2005, Porvoon lukion oppilaat 1805–1811.
- 160** Kotivuori, haku Viipurin lukion oppilaat, 1805–1811.
- 161** Kotivuori 2005: Rein, Gabriel 13056. Myös Reinin isä, Jääsken kappalainen C. Rein oli tehnyt filosofian pro gradunsa historiasta, aiheena itägoottien valtakunta. Väänänen 1975, 262.
- 162** Ruuth & Kuujo 1973, 228–231.
- 163** Teperi 1965.
- 164** Piirikoulujen tuntimääristä, ks. ”Parikkalan kolmikko opin tiellä Vanhan Suomen saksalaisissa kouluissa”. A.J. *Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat* 1966, Syyskuu N:o 1–2 (44–45).
- 165** Kotivuori 2005, Viipurin lukion oppilaat 1805–1811.
- 166** Hietala 1982, 136.
- 167** Tykénistä ja tämän toiminnasta kirkkoherrana, ks. myös Alanen 1927, 12–16.
- 168** Kotivuori 2005: Tyken, Johan U994; Holmstein, Elias U990.
- 169** Kotivuori 2005: Homann, Karl Jonas 12783.
- 170** Kotivuori 2005: Uimonen, Aleksander 12758; Hornborg & Lundén Cronström 1961, 42.
- 171** Kotivuori 2005: Höijer, Adam 13046 Hornborg & Lundén Cronström 1961, 61.
- 172** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 48; 87. Kotivuori 2005: Akiander, Matthias 13626.
- 173** Vrt. Purgoldin ohjelmatekstin 1813 kuvaus edellä.
- 174** ”Fosterländska ämnen” tekstissä ”Wiborg,“, *Wiborgs Tidning* nro 16, 27.2.1864.
- 175** Koskivirta 2014, 378–380, 398.
- 176** Vrt. etnisen yhteisön määritelmät teoksessa Manninen 2000, 209.
- 177** Kotivuori 2005: Europaeus, Anders Josef 12977; Wegelius, Josef 12665; Wirenius, Gustaf Vilhelm 12843.
- 178** Teperi 1965, 28–29.
- 179** ”Iso-isän muisto”. A.J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat 1953 nro 1 (5).
- 180** Europaeus 1855.
- 181** Kotivuori 2005: Europaeus, Anders Josef 12977.
- 182** Iso-isän muisto. A.J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat 1953 nro 1 (5).
- 183** Itäisestä fennomaniasta, ks. Koskivirta 2014, 411.
- 184** Ruutu 1937; Ruutu 1939.
- 185** Wirenius 1827; Neuwo yhteiselle kansalle.
- 186** Teperi 1965, 28.
- 187** Koskivirta 2014, 378–381; Kaukiainen 2014, 32–34.
- 188** Opettajapersoonasta, ks. Luther 2001. Lisäksi esimerkiksi Väänänen 1975 mainitsee, että Turun Akatemian historian professorit teettivät Vanhasta Suomesta tulleilla pappisopiskelijoilla mielellään Venäjän historiaa käsitteleviä opinnäytteitä jo 1700-luvun loppupuolella. Arwidssonin romanttisten aatteiden ohuesta kantavuudesta aikalaisiin, ks. toisaalta Sarjala 2018, 85.
- 189** Kirjoittamisesta säätyläisten vapaa-ajan harrastuksena (*Liebhaberkeit*), ks. Paavolainen 2016, 100–102.
- 190** Kirjuschina 2010.
- 191** Vrt. Paavolainen 2016, 100–103.
- 192** ”Alexander Wulfert”. *Deutsches literarisches Leben in St Petersburg*. Kotivuori 2005: Alexander, Wulfert 12894; Hornborg & Lundén Cronström 1961, 34, 67.
- 193** Kotivuori 2005, Viipurin lukion oppilaat 1805–1812; vrt. Schweitzer 2013, 24–25.
- 194** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 31–32.

- 195** Opettajakunta sai sittemmin runsaasti täydennystä myös Viipurin lukiossa vuoden 1811 jälkeen aloittaneista oppilaista.
- 196** Takolander 1926, 173.
- 197** Hornborg & Lundén Cronström 1961, 20, 25–27, 31–32, 36, 47, 56, 127–128.
- 198** Kaukiainen 2012, 33.
- 199** Kaukiainen 2014, 33; Ruutu 1937.
- 200** Teperi 1965, 30.
- 201** Koskivirta 2014, 410; Sarviaho 2016, 379–389.
- 202** Tämän yhteyden jälkikäteisestä rakentamisesta mm. Runebergin töissä, ks. Sarjala 2018, 73 viitteineen.
- 203** Esim. Söderhjelm 1915; Klinge 2010; Riikonen 2006, 265–290.
- 204** Näiden aatteiden välittymisestä Saksan ja Upsalan kautta niin kutsuttuun Turun romantiikkaan, ks. Sarjala 2018 viitteineen.

Lähdeluettelo

Painetut lähteet

Suomalaiset sanoma- ja aikakauslehtikirjoitukset on luettu Kansalliskirjaston Historiallisesta sanomalehtikirjastosta, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>

“Aflidne rektor Ahrenbergs skoltal”. *Östra Finland* nro 167 (23.7.1886).

“Bemerkungen ueber ein ländliches gedicht von Thieme”. *Ruthenia* oder St. Petersburgische Monatsschrift (1808).

“Dichtkunst. Gedichte von Aug. Thieme”. *Allgemeine Literatur-Zeitung* nro 260–261 (Nov. 1849). (<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101080460528;view=1up;seq=9>, luettu 8.4.2018).

Europaeus, A. J. (1855), *Karjalan ajan-tiedot Täyssiän rauhaan asti 1595*. Kuopio: P. Aschan & kumpp. (<http://www.digicarelica.fi/Haku?DocumentID=eac6bccd-68f2-444a-b42c-9a75b05f6f6d>, Luettu 22.2.2018).

“Finska eller tyska?”. *Helsingfors Tidningar* nro 51 (2.3.1864).

“Finnland”. *Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geographie, Statistik und Kultur* nro 20 (18.5.1859). (<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=inl&datum=18590518&zoom=33>, luettu 9.4.2018).

Juteini, Jak. (1916), *Lasten kirja*. Koetus Jak. Juteinilda. Wiipuri: Cederwaller.

L. L. L. [Laurén, Ludwig Leonard] (1877), *Skolväsendet i Gamla Finland 1805–1812. Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* 5–6, 1877.

Leopold von Rankes Briefwechsel (1932). *Gesamtausgabe des Briefwechsels von Leopold von Ranke. Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften durch Gerrit Walther*. 1810–1825. Neuausgabe, bearbeitet bey Dietmar Grypa. Oldenburg: De Gryuter, 2016.

Neuwo yhteiselle kansalle, kuinga pitää karttaman cholera tautia ja parantaman cholera sairaita niillä paikoilla, joilla ei ole lääkäriä eikä aptekiä, käänt. Gustaf Wilhelm Wirenius. Keisarillinen sisäasiainministeriö. (http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/123764/Neuwo_yhteiselle_kansalle_kuinga_pitaa_karttaman_cholera_tau.pdf?sequence=1&isAllowed=y, luettu 24.2.2018).

“Om Wiborgs Gymnasium, 1805–1841”. *Borgå Tidning* nro 24 (29.3.1843).

”Opetuslaitoksista Viipurin läänissä”. *Suomenlehti* nro 49 (08.12.1874).

Paulinus (-Lillienstedt), Johan (1678), “Laulu Suomen suuriruhtinaskunnan kiitokseksi”. *Aika* 17–18 (1.1.1910).

Purgold, Ludwig (1808), “Samenkörner, zweyte sammlung”. *Ruthenia* (Oktober 1808), 137–145.

- Pöschmann, Georg (1806)**, *Schulprogramm zum Geburtsfeste Sr. Kaiserlichen Majestät Alexander I. im Namen und mit Bewilligung der Schulcommission geschrieben von D. Georg Friedrich Pöschmann, Mitglieder derselben*. Dorpat, den 12. December 1806. (https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/119388/Schulprogramm_zum_Geburtsfeste_Sr.Kaiserlichen_Majestat_Alex.pdf?sequence=1, luettu 24.1.2017).
- Schulprogramm 1806**. Tappe, August Wilhelm, *Ueber den Ursprung, Begriff und Werth einer gründlichen Anthropologie von August Wilhelm Tappe, Doctor der Philosophie und Oberlehrer am kaiserl. Gymnasium zu Wiburg*. St. Petersburg: Schnoorsche Buchdruckerei.
- Schulprogramm 1807**. Purgold, Ludwig, *Ueber die Bildung zur Poesie und Beredsamkeit auf Schulen: nebst Probearbeiten der Gymnasiasten zu Wiburg, verfasst und herausgegeben von Ludwig Purgold, Oberlehrer am kaiserl. Gymnasium zu Wiburg*. St. Petersburg: Friedrich Drechsler.
- Schulprogramm 1808**. Melartin, Erik Gabriel, *Ueber die Gewächskunde Finnlands: nebst Nachrichten von dem Fortgange des Wiburgschen Gymnasiums im letztverwichenen Jahre; im Anhang Probearbeiten der Gymnasiasten, von D. Erich Gabriel Melartin, Oberlehrer am Gymnasium zu Wiburg*. St. Petersburg: Iversensche Buchdruckerei. (<http://www.digar.ee/viewer/en/nlib-digar:326112/289415/page/2>, luettu 17.2.2018).
- Schulprogramm 1809**. Werther, Friedrich, *Allgemeine historische Notizen über die Schifffahrt in alter und neuer Zeit, von Friedrich Werther, Oberlehrer am Gymnasium zu Wiburg*. St. Petersburg: M. C. Iversen.
- Schulprogramm 1810**. Plate, Georg Ernst, *Grundzüge aus Finnlands Bildungsgeschichte, von Georg Ernst Plate, Oberlehrer am Gymnasium zu Wiburg. Im Anhang eine kurze historische Darstellung der Eroberung Wiburgs durch Peter I. im Jahre 1710*. St. Petersburg: Friedrich Drechsler.
- Schulprogramm 1811**. Girgensohn, Gustav Karl, *Einige Worte über das Ideale in der Erziehung, entworfen, von Gustav Karl Girgensohn, Oberlehrer am Gymnasium zu Wiburg*. St. Petersburg: Martin Christoph Iversen.
- Schulprogramm 1812**. Muhler, Ferdinand August, *Aussichten über die zunahme des Nationalreichthums und die Bevölkerung Russlands. Im Anhang Nachrichten von dem Fortgange der öffentlichen Lehranstalten in der Städten dieses Gouvernements vom 1. Juni bis zum 1. Juni 1812: nebst einem Rückblick auf die letztverwichenen 7 jahre von Dr Erich Gabriel Melartin, Gouvernements Schul-Director*. Martin Cristoph Iversen: St. Petersburg.
- Schulprogramm 1813**. Purgold, Ludwig, *Ueber die Wichtigkeit der deutschen Sprache für gründliche Bildung insbesondere in Finnland, von Ludwig Purgold, Oberlehrer am Kaiserl. Gymnasium*. St. Petersburg: F. Drechsler.
- Seume, Johann Gottfried (1806)**, *Mein Sommer 1805*. s.l., s.n. (<https://archive.org/details/meinsommer180500seumuofthttps://archive.org/details/meinsommer180500seumuoft>, luettu 20.2.2018).
- Thieme, August (1807)**, "Über den Wohnsitz der alten Finnen". *Ruthenia* 1807, Bd. 2, Mai, 34-40.
- Thieme, August (1808a)**, *Finnland*. Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, hg. Robert Schweitzer, käänt. suomeksi Teivas Oksala, ruotsiksi Lars & Mats Hulden ja venäjäksi Mihail Kostolomov. Aue-säätiön julkaisuja, Veröffentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue- Stiftung, 2012.
- Thieme, August (1808b)**, *Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram: Finnland*, St. Petersburg 1808. [Faksimile teoksessa August Thieme: *Finnland*, Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, hg. Robert Schweitzer. Aue-säätiön julkaisuja, Veröffentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue-Stiftung, 2012.
- Thieme, August (1810)**, "Finnische Sprüchwörter". *Ruthenia* 1810, Bd. 1, Februar, 85-94.
- Thieme, August (1810b)**, "Die Ableitung des Saimasee's". *Ruthenia* 1810, Bd. 1, März, 171-177.
- "Werke der schönen Künste". *Allgemeine Literatur-Zeitung* (3. Jan 1810).
- "Wiborg". *Wiborgs Tidning*, nro 16 (27.2.1864).
- Wirenus, Gustav Wilhelm (1827)**, *Lyhykäinen suomen ja ruotsin kielinen sana kirja*. Helsinki.

Matriikkelit ja tietosanakirjat

- Akiander, Matthias (1866)**, *Skolverket inom fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 9. Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors.
Allgemeine Deutsche Biographie 26 (1888), 712–713.
(<https://www.deutsche-biographie.de/pnd116313404.html#adbcontent>, luettu 24.2.2018)
- ”Purgold, Ludwig (1780–1821)”. *Deutsche Biographie*.
(<https://www.deutsche-biographie.de/sfz45355.html>, luettu 24.2.2018)
- Deutsche Biographie*. (<https://www.deutsche-biographie.de/sfz99483.html>, luettu 17.2.2018).
- Deutsches literarisches Leben in St Petersburg*.
(<http://www.slavistik.uni-potsdam.de/petersburg/frameset.html>, luettu 17.2.2018).
- ”German idealism”. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. A peer-reviewed academic resource.
(<http://www.iep.utm.edu/germidea/>, luettu 22.2.2018).
- Hornborg, Harald & Lundén Cronström, Ingegerd (1961)**, *Viborgs gymnasium 1805–1842: biografisk matrikel*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 388. Helsinki: SLS.
- Kotivuori, Yrjö (2005)**, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Verkkojulkaisu.
(<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi>, luettu 22.2.2018).
- ”Melartin, Erik Gabriel”. *Tietosanakirja* 6, toim. Forsman, Jaakko et al. (1906–1922). Helsinki: Tietosanakirjaosakeyhtiö. (<http://runeberg.org/img/tieto/6/01411.jpg>, luettu 17.2.2018).
- von Recke, Johann Friedrich & Napiersky Eduard Karl (1959)**, *Allgemeines schriftsteller- und gelehrten-lexikon der provinzen Livland*. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn.
- Rühs, Friedrich (1809)**, *Finland und seine Bewohner*. Leipzig: Georg Joachim Göschen,
(<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00003246>, luettu 24.2.2018)
- ”Schiller, Johann Christoph Friedrich von (Reichsadel 1802)”, *Deutsche Biographie*.
(<https://www.deutsche-biographie.de/sfz45355.html>, luettu 24.2.2018).

Tutkimuskirjallisuus

- Alanen, E. A. (1927)**, *Kuvauksia papistosta ja oloista Savonlinna-Säämingin seurakunnassa 1800-luvulla*. Savonlinna: Savonlinna-Säämingin seurakunta.
- Blomstedt, Yrjö (1949)**, Suomesta kotoisin olevat ylioppilaat Tarton yliopistossa 1802–1852. *Genos* 20 (1949), 28–35. (https://www.genealogia.fi/genos-old/20/20_28.htm, luettu 19.2.2018).
- Eberhard, Otto (1933)**, Die Pädagogisierung des Wiborger Läns durch Erik Gabriel Melartin: ein Beitrag zur deutschen Schulgeschichte in Finnland. *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts*, 23:1.
- Haltsonen, Sulo (1945)**, August Thieme suomalaisen sivistyksen kuvaajana. *Juhlakirja V. A. Koskenniemen täyttäessä 60 vuotta 8.VII.1945*, toim. Sulo Haltsonen et al. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 1945:1.
- Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim. 2010)**, *Huoneentaulun maailma – kasvatusta ja koulutusta Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1266:1. Helsinki: SKS.
- Heininen, Simo (1988)**, Finnische Gelehrte in Göttingen während des 18. Jahrhunderts. *Gelehrte Kontakte zwischen Finnland und Göttingen zur Zeit der Aufklärung. Ausstellung aus Anlass des 500-jährigen Jubiläums des finnischen Buches*, hg. Esko Häkli. Göttingen: Staats Univ. Bibliothek Göttingen.
- Hietala, Marjatta (1982)**, Erik Gabriel Melartinin toiminta ja motiivit Viipurin läänin koululaitoksen palveluksessa vuosina 1805–1814. *Historiallinen arkisto* 79, 131–182.
- Hirn, Sven (1959)**, Viborgsromantiken. *Historisk tidskrift för Finland* 44, 1–16.

- Hösch, Edgar (1993)**, Deutsche Pädagogen in Altfinnland an der Wende zum 19. Jahrhundert. *Finnland-Studien*. 2. Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte, 33–61.
- ”Iso-isän muisto”. A.J. *Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat* 1953 nro 1 (5). (<http://www.europaeus.info/aje5.htm>, Luettu 19.2.2018).
- Kajanto, Iiro (2001)**, Lillienstedt, Johannes (1655–1732). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica. Helsinki: SKS. (URN:NBN:fi-fe20051410, luettu 27.3.2018).
- Karonen, Petri (2013)**, Sodasta rauhaan ja takaisin – Suomi 1500–2000. *Kaikki syntyy kriisistä*, toim. Jaakko Hämeen-Anttila et al. Helsinki: Gaudeamus, 184–197.
- Kaukiainen, Yrjö (2014)**, Viipurin lääni palaa Suomeen. Suomi tulee Viipurin läänin. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 23–35.
- Klinge, Matti (1967)**, *Ylioppilaskunnan historia*. Ensimmäinen osa 1828–1852. Porvoo: Söderström.
- Klinge, Matti (1974)**, *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. Porvoo: WSOY.
- Klinge, Matti (2004)**, *Poliittinen Runeberg*. Helsinki: WSOY.
- Klinge, Matti (2006)**, *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. Helsinki: SKS.
- Klinge, Matti (2009)**, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (2010)**, *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys: historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*. Helsinki: SKS.
- Koskivirta, Anu (2014)**, *Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen. Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 378–398.
- Knapas, Rainer (2014)**, *Opinkäynti ja kulttuurielämä 1800-luvun alun Vanhassa Suomessa. Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 438–448.
- Knapas, Rainer (2016)**, *Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita. Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavola & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 224–242.
- Kuhn, Thomas K & Albrecht-Birker, Veronika (2017)**, *Zwischen Aufklärung und Moderne: Erweckungsbewegungen als Erweckungsbewegungen als historiographische Herausforderung. Religion – Kultur – Gesellschaft. Studien zur Kultur- und Sozialgeschichte des Christentums in Neuzeit und Moderne*. Berlin: Lit Verlag.
- Kunze, Erich (1988)**, *Zur Geschichte der wissenschaftlichen Beziehungen zwischen der Georgia Augusta und der Academia Abonensis. Gelehrte Kontakte zwischen Finnland und Göttingen zur Zeit der Aufklärung. Ausstellung aus Anlass des 500-jährigen Jubiläums des finnischen Buches*, hg. Esko Häkli. Göttingen: Staats Univ. Bibliothek Göttingen.
- Luther, Georg (2001)**, Akiander, Matthias (1802–1871). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica. Helsinki: SKS. (URN:NBN:fi-fe20051410, luettu 27.3.2018).
- Manninen, Juha (2000)**, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia tutkimuksia 210. Helsinki: SKS.
- Matikainen, Olli (2014)**, *Luterilainen kirkko Viipurin läänissä 1812–1918. Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 103–126.

- Neureuter, Hans Peter (2012)**, *Ein Finnlandbild in Nautlbeschreibungen zu August Thiemes Poem Finnland. August Thieme: Finnland*, Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, hg. Robert Schweitzer. Aue-säätiön julkaisuja, Veröfentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue-Stiftung, 127-128.
- Ollitervo, Sakari & Immonen, Kari (2006)**, Johdanto. *Herder, Suomi, Eurooppa*, toim. Sakari Ollitervo & Kari Immonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1060. Helsinki: SKS. "Parikkalan kolmikko opin tiellä Vanhan Suomen saksalaisissa kouluissa". *A.J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat*. 1966 Syyskuu N:o 1-2 (44-45). (<http://www.europaeus.info/aje44-45.htm>, luettu 10.4.2018).
- Paavolainen, Pentti (2016)**, Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia. *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 98-132.
- Pärssinen, Jakob (1927)**, *Die Einwirkung der deutschen Pädagogik auf die Begründung und das Leben der deutschen Lehranstalten (1805-1843) im "Alten Finnland"*. Pädagogische Studien und Kritiken 2. Weimar: Herman Böhlhaus Nachfolger.
- Rajainen, Maija (1940)**, *Vanhan Suomen koulut 1, Normaalikoulut vv. 1788-1806*. Helsinki.
- Riikonen, Hannu K. (2006)**, J. G. Herderin tuntemus Turun akatemian piirissä Porthanin ja Franzenin aikana. *Herder, Suomi, Eurooppa*, toim. Sakari Ollitervo & Kari Immonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1060. Helsinki: SKS, 265-280.
- Roessler, Johannes (2012)**, August Thieme (1780-1860). *August Thieme: Finnland*, Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, hg. Robert Schweitzer. Aue-säätiön julkaisuja, Veröfentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue-Stiftung.
- Roessler, Johannes (2008-2012)**, August Thieme: Ein "Stiller" im Lande. Vita - Ausführlich. (http://august-thieme.de/vita_lang.html, luettu 9.4.2018).
- Roessler, Johannes (2008-2012)**, August Thieme: Ein "Stiller" im Lande. Zeugnisse. (<http://august-thieme.de/zeugnis.htm>., luettu 9.4.2018).
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1973)**, *Viipurin kaupungin historia III osa. Vuodet 1710-1812*. Helsinki: Torkkelin Säätiö.
- Ruutu, Martti (1937)**, Liperi eräänä heräävään kansallisten harrastusten tukikohtana. *Historiallinen Aikakauskirja* 1937, nro 2, 85-109.
- Ruutu, Martti (1939)**, Rovasti A. J. Europaeus Suomen muinaisuuden tutkijana. *Historiallinen Aikakauskirja* 1939, n:o 3-4.
- Ruutu, Maija (1930)**, Jaakko Juteini viipurilaisena opettajaehdokkaana. *Historiallinen Aikakauskirja* 28, 103-105.
- Sarjala, Jukka (2018)**, Mitä kuuluu Turun romantiikalle? - Tutkimushistoriaa ja uusia näköaloja. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2018, 69-81.
- Sarviaho, Samu (2016)**, Kaukokaipuun ja alkuperäisen itäisyyden lumoissa. Pohjois-Suomen varhishistoriallinen karjalaisuus 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun suomalaisessa historiankirjoituksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2016):4, 379-389.
- Schröder, Stephan Michael (2009)**, *1809 und die Folgen: Finnland zwischen Schweden, Russland und Deutschland*, red. Jan Hecker-Stampehl. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Schweitzer, Robert (1993)**, *Die Wiborger Deutschen*. Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiön julkaisuja 6. Helsinki: Stiftung zur Förderung deutscher Kultur.
- Schweitzer, Robert (2008, 1996)**, Die "Fibeln der Wiborger Aufklärung". Die Schulprogramme des Wiborger deutschsprachigen Gymnasiums (1806 -1814) in ihrem Umfeld; eine gattungsgeschichtliche Studie. Finnland, das Zarenreich und die Deutschen. Aue-Säätiön julkaisuja 20. Helsinki: Aue-säätiö. Alkuperäinen teksti julkaistu teoksessa *Mundus librorum*, toim. Pärssinen, Leena & Rahikainen, Esko. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja; 62. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 209-242.

- Schweitzer, Robert (Hg. 2010)**, *Zweihundert Jahre deutsche Finnlandbegeisterung: zur Entwicklung des deutschen Finnlandbildes seit August Thiemes „Finnland“-Poem von 1808*. Beiträge anlässlich des VII. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur und Geschichte im Europäischen Nordosten. Schriftenreihe des Finnland-Instituts in Deutschland, 1. Berlin: BWV, Berliner Wissenschafts-Verlag. Helsinki: Aue-säätiön julkaisuja.
- Schweitzer, Robert (2010)**, Die „Wiborger“ Perspektive – Deutsche im Nordosten, Reformen in Russland und finnische Identität. *Zweihundert Jahre deutsche Finnlandbegeisterung: zur Entwicklung des deutschen Finnlandbildes seit August Thiemes „Finnland“-Poem von 1808*, hg. Robert Schweitzer. Beiträge anlässlich des VII. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur und Geschichte im Europäischen Nordosten. Schriftenreihe des Finnland-Instituts in Deutschland, 1. Berlin: BWV, Berliner Wissenschafts-Verlag. Helsinki: Aue-säätiön julkaisuja, 19–24.
- Schweitzer, Robert (Hg. 2012)**, *August Thieme: Finnland*, Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, käänt. suomeksi Teivas Oksala, ruotsiksi Lars & Mats Hulden ja venäjäksi Mihail Kostolomov. Aue-säätiön julkaisuja, Veröffentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue-Stiftung.
- Schweitzer, Robert (2012a)**, Aufklärung und National(-Romantik) in August Thiemes Dichtung Finnland. *August Thieme: Finnland*, Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, hg. Robert Schweitzer. Aue-säätiön julkaisuja, Veröffentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue-Stiftung, 129–133.
- Schweitzer, Robert (2012b)**, Nachwort des Herausgebers. *August Thieme: Finnland*, Faksimile der Ausgabe Wiborg 1808 sowie der Zugabe zu dem Wiburgschen Schulprogram, hg. Robert Schweitzer. Aue-säätiön julkaisuja, Veröffentlichungen der Aue-Stiftung 27. Helsinki: Aue-Stiftung, 113–118.
- Schweitzer, Robert (2013)**, Saksalainen Viipuri. *Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*, toim. Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 17. Helsinki: VSKS.
- Sulkunen, Irma (2004)**, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS.
- Söderhjelm, Werner (1915)**, *Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmningar*. Åbo akademi kommitte. Borgå: Schildt.
- Takolander, Alfons (1926)**, *Erik Gabriel Melartin: hans liv och verksamhet*. Helsingfors: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Tarkiainen Kari (1985)**, *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*. Helsinki: SHS.
- Tarkiainen, Kari (2000)**, Porthan, Henrik Gabriel (1739–1804). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica. Helsinki: SKS. (URN:NBN:fi-fe20051410, luettu 24.2.2018).
- Teperi, Jouko (1965)**, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike 1: Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun*. Historiallisia tutkimuksia 1. Helsinki: SHS.
- Tommila, Päiviö (1989)**, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Porvoo: WSOY.
- Tudeer. L. O. Th., (1945)**, Die Wiburgsche Stadtbibliothek 1807–19. Eräitä pikkupiirteitä. Haltsonen Sulo et al (toim.), *Juhlakirja V. A. Koskenniemen täyttäessä 60 vuotta 8.VII.1945*. Kirjallisuuden tutkijain seuran vuosikirja 1945:1.
- Väänänen, Kyösti (1975)**, *Pappissivistys Vanhassa Suomessa*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 96. Helsinki: SKHS.
- Ziolkowski, Theodore (1990)**, *German Romanticism and Its Institutions*. Princeton: Princeton University Press.